

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра психології

УДК: 159.9 6 : 347.647

НУБІП України

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічного факультету

І.М.Савицька
(підпис) (ПІБ)

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри психології

І.А. Мартинюк
(підпис) (ПІБ)

“ ” 2021 р. НУБІП України “ ” 2021 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Соціально-психологічні чинники конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей»

НУБІП України

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма – Психологія

Орієнтація освітньої програми – освітньо-професійна

НУБІП України

Гарант освітньої програми

доктор психол. наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

В. М. Шмаргун
(підпис) (ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат психол. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

НУБІП України

Виконав

(підпис)

С. В. Корнійчук
(ПІБ студента)

О. О. Олійник
(ПІБ)

НУБІП України

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ	6
1.1. Сутність понять «міжособистісні стосунки» та «конструктивні міжособистісні стосунки» у психологічній науці.....	6
1.2. Особливості формування і розвитку міжособистісних стосунків батьків і дітей	10
1.3. Чинники конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей	15
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ	30
2.1. Організація емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант міжособистісних стосунків батьків і дітей.....	30
2.2. Дослідження індивідуально-типологічних характеристик дітей і батьків як психологічних чинників міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків.....	37
2.3. Дослідження стилів батьківського виховання та особливостей їх впливу на стосунки з дітьми.....	42
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК КОНСТРУКТИВНИХ СТОСУНКІВ В СИСТЕМІ «БАТЬКИ-ДІТИ»	51
3.1. Організаційні засади формування конструктивних стосунків в системі «батьки-діти».....	51
3.2. Програма соціально-психологічного тренінгу щодо оптимізації міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків.....	54
3.3. Динаміка змін в системі міжособистісних стосунків батьків і дітей.....	73
Висновки до розділу 3.....	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	89

НУВІП УКРАЇНИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Найважливішим інститутом соціалізації підростаючого покоління є батьківська сім'я. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до праці, моральні та культурні цінності. Сім'я

була та залишається важливим соціальним середовищем формування особистості і основою психологічної підтримки й виховання. Кожна дитина має право на виховання своїми батьками, на всебічний розвиток, на повагу до

людської гідності. Підвищений інтерес до цієї проблеми обумовлений, з одного боку, загостренням асоціальних явищ (соціальне сирітство, дитяча злочинність,

наркоманія, бездоглядність, насильство в сім'ї) в мінливих соціально-економічних умовах, з іншого боку – різними порушеннями батьківсько-дитячих відносин (гіпопіка, гіперопіка, жорстоке поводження з дітьми тощо),

які негативно позначаються на психічному розвитку і формуванні особистості дитини, на її соціалізації. Одним з можливих способів вирішення цих проблем є формування конструктивних міжособистісних відносин в системі «батьки – діти».

Особливості дослідження проблеми сімейних міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема у працях А. Варги, В. Пароузова, В. Дружиніної, О. Захарової, О. Смирнової, В. Століна, В. Целуйко доведено, що процес формування

особистості дитини залежить від стилю виховання в родині, батьківського ставлення, стилю родинного спілкування. Визначальна роль сім'ї, а саме

ставлення батьків до дитини та стилю сімейного виховання у формуванні особливостей психіки та поведінки дитини підкреслювалося в дослідженнях О. Алексєєнко, Е. Ейдемільера, Т. Піроженко, О. Смирнової, А. Співаковської

тощо. Отже, актуальність означеної проблеми та недостатня її розробленість

зумовила вибір теми дослідження – «Соціально-психологічні чинники конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей».

Об'єкт дослідження – міжособистісні батьківсько-дитячі стосунки.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити соціально-психологічні чинники, які впливають на формування конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що на формування конструктивних міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків впливають індивідуально-типологічні особливості батьків та модель батьківського виховання.

Згідно з метою та гіпотезою дипломної роботи нами було поставлено такі завдання дослідження:

- 1) теоретично обґрунтувати роль соціально-психологічних чинників у формуванні конструктивних міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків;
- 2) розробити та провести емпіричне дослідження соціально-психологічних детермінант міжособистісних стосунків батьків і дітей;
- 3) проаналізувати результати емпіричного дослідження;
- 4) розробити програму психотренінгу ефективних батьківсько-дитячих відносин з урахуванням результатів емпіричного дослідження;
- 5) апробувати програму психотренінгу ефективних батьківсько-дитячих відносин.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що уточнено та поглиблено сутність поняття «конструктивні міжособистісні батьківсько-дитячі стосунки»; виділено основні компоненти конструктивних батьківсько-дитячих відносин і розкрито їх зміст; розроблено програму формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин; набуло подальшого розвитку вивчення проблеми міжособистісних стосунків батьків та дітей.

Для вирішення поставлених завдань нами був використаний комплекс **методів**: *теоретичних* – аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження; *емпіричних* – спостереження, бесіда, психодіагностичні методики: методика «Взаємодія батьків з дітьми» І. Марковської (ВРР), методика

«Соціально-психологічний тип особистості» В. Мініярова, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, методика «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мініярова, «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги, В. Століна; методи обробки даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Спеціалізованої школи №14 ім. С. Ф. Грушевського Оболонського району м. Києва (вул. Макіївська, 8). В експерименті взяли участь 89 осіб. Серед них 34 діти (учні початкової школи – 2-го і 3-го класу), 34 матері та 22 батька.

Теоретична значущість дослідження. Результати аналізу існуючих теоретичних підходів збагачують наукові уявлення про поняття «конструктивні батьківсько-дитячі відносини»; поглиблюють наукові знання про характеристику конструктивних батьківсько-дитячих відносин; розширюють теоретичні положення про психолого-педагогічні умови, які забезпечують формування конструктивних відносин батьків з дітьми. Виділення та обґрунтування структурних компонентів конструктивних батьківсько-дитячих відносин може скласти теоретичну основу для розробки нових корекційно-навчальних програм для батьків та дітей. Результати дослідження також можуть сприяти підвищенню теоретичного рівня викладання у ЗВО навчальної дисципліни «Педагогічна психологія».

Практична значущість дослідження полягає в його спрямованості на вдосконалення діяльності педагогів-психологів освітніх установ в наданні батькам ефективної психологічної допомоги у формуванні конструктивних відносин з дітьми. Отримане в результаті дослідження нове знання може бути покладено в основу проектування спецкурсів в системі підвищення кваліфікації педагогів-психологів освітніх установ і викладачів ЗВО. За матеріалами дослідження опубліковано наукову статтю у фаховому виданні.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, що налічує 95 найменувань, та 3 додатки. Повний обсяг роботи становить 99 сторінок. Робота містить 2 таблиці та 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

1.1. Сутність понять «міжособистісні стосунки» та «конструктивні міжособистісні стосунки» у психологічній науці

Ставлення до інших людей є одним з ключових складників людського життя. Власне ці зв'язки народжують найбільш яскраві переживання та вчинки.

Взаємовідносини з іншими свідчать про духовне та моральне становлення особистості і багато в чому обумовлюють моральну цінність людини.

Проблеми міжособистісних відносин приділено чималу увагу в працях педагогів і психологів. Надзвичайна суб'єктивна важливість взаємин з іншими людьми притягувала до цієї дійсності увагу багатьох науковців.

Дослідниця М. Лисіна відзначає дві сторони міжособистісних відносин. З однієї сторони – це результат спілкування, а з іншої – початкова передумова, мотивація до створення різних видів взаємодії [43]. Однак, варто відзначити, що ставлення не завжди виражається у зовнішніх проявах. Ставлення може народжуватися і в відсутності комунікативних актів; його можна відчувати і до відсутнього, навіть вигаданого ідеального персонажу; воно може існувати і на рівні свідомості або внутрішнього душевного життя (у формі пошуків, сприймань, образів). Проте у реальному житті ставлення до іншої людини виражається, перш за все, в діях, спрямованих на неї, в тому числі в спілкуванні. Таким чином, відносини допускається розглядати як внутрішню психологічну базу спілкування і взаємодії людей.

В. Мясіщев виділяє два провідних типи відносин, суспільні відносини і те, що він називає «психологічні» відносини особистості [50]. Міжособистісні відносини відносять до особливих відносин.

А. Петровська розуміє міжособистісні відносини як систему установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного [58]. Міжособистісні відносини

захоплюють велике коло явищ, які можуть бути описані з урахуванням трьох елементів взаємодії: 1) сприйняття і розуміння людьми один одного; 2) міжособистісна привабливість (тяжіння і прихильність); 3) взаємодія і поведінка [13].

Міжособистісні відносини – це суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно проявляються в характері та способах взаємних впливів, що здійснюються людьми один на одного в процесі спільної діяльності і спілкування [77, с. 235].

У сучасній науці існують такі підходи до усвідомлення міжособистісних відносин:

- соціометричний: виборчі переваги;
- соціокогнітивний: пізнання і оцінка іншого та вирішення соціальних проблем;

- діяльнісний: відносини як підсумок спілкування та спільної діяльності [24].

Вся система людських відносин реалізується в спілкуванні. За нормальних обставин ставлення до навколишнього світу суб'єкта завжди опосередковано його стосунками до людей та до суспільства в цілому.

Спілкування – це така поведінка людей, протягом якої розвиваються, виявляються і формуються міжособистісні відносини [42].

Ключова особливість міжособистісних відносин – емоційна основа, тобто, вони з'являються і розвиваються на основі певних почуттів, що виникають у людей по відношенню один до одного. Емоційна основа міжособистісних відносин містить всі види емоційних проявів: афекти, емоції і почуття. Орієнтація людини на зовнішній або внутрішній світ (екстравертованість чи інтровертованість) вважається головною характеристикою, яка здійснює значний вплив на міжособистісні стосунки.

А. Жавнерко виділяє основні феномени соціальних міжособистісних відносин:

1) симпатія – вибіркова привабливість. Викликає когнітивну, емоційну, поведінкову реакцію, емоційну привабливість;

2) атракція – притягання однієї людини до іншої, процес переваги, двостороннього тяжіння, обопільної симпатії;

3) антипатія – почуття неприязні, неприхильності або відрази, емоційне ставлення неприйняття когось або чогось;

4) емпатія – співпереживання, відгук однієї особистості на емоції іншої [31].

У сучасній психології феномен «ставлення» розглядається як у вузькому, так і в широкому сенсі слова. У вузькому сенсі – це емоційно-особистісна характеристика поведінки, яка розглядається як «відношення до іншого». У широкому сенсі – це процесуальна характеристика інтелектуально-діяльнісного типу, яка може трактуватися як споглядання і перетворення [52].

Категорія «ставлення», на думку В. Абраменкової, включає дві основні характеристики: психологічний простір та час [11]. У зв'язку з цим, певний вид відносин можна, по-перше, виділити серед інших видів міжособистісних відносин (наприклад, батьківсько-дитячі в структурі сімейних відносин), по-друге, визначити деякі його основні властивості, що дозволяють задати або виміряти рамки даних відносин і, по-третє, уточнити складові його елементи (наприклад, в структурі міжособистісних відносин виділяють три основні компоненти: емоційний, когнітивний і поведінковий) [50].

Важливим у контексті розгляду специфіки поняття «конструктивні міжособистісні відносини» є висвітлення поняття «конструктивне спілкування».

Дослідниця Є. Борисова, базуючись на принципах конструктивної психології, виділяє основні ідеї конструктивного спілкування:

- конструктивне спілкування повинно включати в себе засоби поліпшення спілкування, а не опис деструкції спілкування і пояснення того, як ці порушення можуть призвести до збоїв в механізмі спілкування;

конструктивне спілкування спонукає людину до розвитку, вдосконалення, вказує засоби для його ефективної взаємодії з іншими людьми:

- методи поліпшення спілкування повинні бути ефективні і зручні у використанні, тобто зразки конструктивного спілкування повинні бути доступні для користувача в практичному відношенні [7, с. 12].

Г. Грайс виділяє основні принципи, яких необхідно дотримуватися в межах конструктивного спілкування:

- принцип кооперації (діалог повинен бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета);

- принцип рівної безпеки, який полягає в неспричиненні психологічної чи іншої шкоди жодній зі сторін і виражається в забороні на образливі випадки і приниження опонента;

- принцип децентричної спрямованості полягає в неспричиненні шкоди справі, заради якої ті, хто вступив у спір, вступили у взаємодію, заради пошуку істини чи оптимального рішення;

- принцип адекватності того, що сприйнято тому, що сказано, означає неспричинення шкоди сказаного або прочитаного за допомогою навмисного або ненавмисного перекручування їхнього змісту;

- принцип рівності припускає, що жоден з партнерів не має переваги в кількості виступів і реплік або в кількості часу, відведеного на аргументацію;

- принцип демократизму забороняє підміну міркувань окриками, наказами і погрозами, тобто будь-якими формами прояву соціальної або фізичної переваги одного з партнерів;

- принцип поваги не допускає заміни, що відносяться до теми логічних умовиводів, випадками і заявами, образливими для партнера, що принижують або дратують його репліками і оцінками [23, с. 207].

Отже, існуючий зв'язок між розглянутими нами поняттями, а саме – «міжособистісні стосунки», «ставлення» та «конструктивне спілкування» – дозволяють нам уточнити поняття «конструктивні відносини»

В першу чергу, варто відзначити, що конструктивні відносини – це творчі, продуктивні, розвиваючі міжособистісні відносини, які:

- стимулюють досягнення взаєморозуміння;
- служать джерелом саморозвитку, самовдосконалення;
- забезпечують почуття психологічної захищеності;

створюють умови для психічного розвитку та формування особистості;

- виступають основою успішної адаптації особистості до соціуму;
- визнають рівність позицій, унікальність особистості та її активну

роль в процесі взаємн [95, с. 184].

Особливістю даного типу відносин є те, що іншу людину приймають такою, якою вона є, без кардинальних руйнуючих особистіть впливів на її свідомість та поведінку.

Реалізуючи завдання нашого дослідження важливим є розкриття поняття «конструктивні батьківсько-дитячі відносини».

Конструктивні батьківсько-дитячі відносини – це творчі, продуктивні, розвиваючі відносини, які плідно впливають на психічний розвиток дитини, на формування її особистості, на успішну адаптацію її в соціумі. Ці відносини

будуються на об'єктивній оцінці вікових і характерологічних особливостей дитини, з урахуванням її потреб, інтересів; орієнтуються на потенційний розвиток дитини. Вони стимулюють емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини; сприяють досягненню взаєморозуміння при рівноправному діалозі,

взаємній повазі, емоційному прийнятті та збереженні автономності «Я» дитини; забезпечують відчуття психологічної захищеності дитини; є джерелом її саморозвитку, самовдосконалення.

1.2. Особливості формування і розвитку міжособистісних стосунків батьків і дітей

Одним з видів міжособистісних відносин є батьківсько-дитячі стосунки, що представляють собою культурно-історичний феномен, історично мінливе

явище, яке перебуває під впливом певної системи запропонованих культурою і суспільством норм, цінностей і правил, що регулюють розподіл функцій виховання дітей в сім'ї, зміст ролей, моделі рольової поведінки тощо [90].

Аналіз наукової літератури показує, що проблема відносин між батьками та дітьми набуває у авторів різне звучання. У одних – це проблема дитячо-батьківських відносин, коли на перше місце ставиться дослідження особистості дитини та її переживань, пов'язаних з сімейними відносинами; вивчення особливостей сприйняття дитиною своєї сім'ї і осмислення свого місця в ній [24]. У інших – це проблема батьківсько-дитячих відносин, коли в центрі уваги дослідника є фігура батьків, їх провідна роль у відносинах з дитиною [29].

В рамках нашого теоретичного аналізу значущим є вивчення сутності поняття «батьківсько-дитячі відносини».

Батьківсько-дитячі відносини, на думку Є. Смирної, відрізняються від всіх інших міжособистісних відносин такими ознаками:

- сильною емоційною значущістю для дитини і батьків;
- амбівалентністю і суперечливістю, яка виражається в тому, що батьки повинні вберегти дитину від небезпеки і в той же час, повинні передати їй досвід самостійності у взаємодіях із зовнішнім світом;
- постійною їх зміною з віком дитини і неминучим відділенням дитини від батьків [77, с. 36].

З точки зору Т. Кулікової, – це процес і результат індивідуального виборчого відображення сімейних зв'язків, які опосередковують внутрішню і зовнішню активність, а також переживання батьків і дітей в їх спільній діяльності [40, с. 14].

На думку Е. Сіляєвої, – це двосторонній процес взаємовідносин, який вказує на взаємний зв'язок і взаємозалежність батьків і дитини, що включає в себе суб'єктивно-оціночне, свідомо-виборче уявлення про дитину, що визначає особливості батьківського сприйняття, способи спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на нього [78, с. 161].

З позиції Е. Сапоровскої, – це система різноманітних почуттів батьків і дітей по відношенню один до одного, особливості сприйняття і розуміння характеру особистості і вчинків один одного [73, с. 28].

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що «батьківсько-дитячі відносини» багатьма авторами розглядаються як певна модель відносини батьків до дитини.

Одну з перших моделей ставлення батьків до дітей створили Е. Шефер і Р. Белл, позначивши її як динамічну двохфакторну модель. Автори запропонували полярні характеристики цієї моделі: «любов – ненависть» і «автономія – контроль». Перша характеристика є емоційною, друга поведінковою [94].

Аналізуючи специфіку відносин батьків з дітьми, Е. Ейдемільер виявив «домінуючу» та «потураючи» гіперпротекції, що характеризуються підвищеною увагою батьків до дитини, надмірної турботою про неї, прагненням максимально задовольняти її потреби; визначив ступінь задоволення потреб дитини: гіперпротекція і емоційне відкидання, яким властиві емоційне неприйняття, відкидання дитини і емоційна холодність батьків [89].

Ряд психологів (А. Варга, В. Гарбузов, О. Карабанова, Р. Овчарова, В. Столін [9, 13, 35; 53; 82]) описує батьківсько-дитячі відносини, спираючись на трьохфакторну модель, яка включає в себе когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент містить уявлення про різні способи і форми взаємодії батьків з дитиною, знання і уявлення про цільові аспекти цих взаємин, а також переконання в пріоритетності тих напрямків взаємодії з дитиною, які вони реалізують. Емоційний компонент включає оцінки та судження про різноманітні особисті типи батьківських відносин, а також домінуючий емоційний фон, що супроводжує поведінкові прояви батьківсько-дитячих відносин. Поведінковий компонент являє собою форми і способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємовідносинами, шляхом визначення дистанції спілкування [53].

Дривалий досвід роботи з сім'ями та аналіз експериментальних даних дозволив А. Варзі описати батьківсько-дитячі відносини, виділивши їх окремі характеристики:

- 1) інтегральне прийняття – відкидання дитини;
- 2) міжособистісна дистанція між батьком і дитиною;
- 3) форми і напрямки батьківського контролю;
- 4) соціальна бажаність поведінки дитини для батька.

Кожна з представлених характеристик входить в один з трьох компонентів батьківсько-дитячих відносин [9].

Виневказані компоненти (когнітивний, емоційний і поведінковий) мають рівне значення для формування певного стилю відносин батьків з дитиною, і між ними існує тісний взаємозв'язок. При цьому когнітивний (уявлення) і емоційний (ставлення) компоненти складають внутрішню основу певного стилю батьківсько-дитячих відносин, який зовні проявляється у виховних впливах і способи поводження батьків з дитиною [84].

Аналізуючи моделі батьківсько-дитячих відносин, описані в психолого-педагогічній літературі, слід зазначити, що всі представлені компоненти включають в себе різноманітні характеристики, які розкривають основні властивості цих відносин.

З точки зору О. Карабанової, батьківсько-дитячі відносини визначаються наступними характеристиками [35]:

- характер емоційного зв'язку: з сторони батька – емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини – прихильність і емоційне ставлення до батьків;
- мотиви виховання і батьківства;
- задоволення потреб дитини, турбота і увага батьків;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;
- підтримка автономії дитини;

соціальний контроль: вимоги, заборони, їх зміст і кількість;
 - способ контролю, санкції, батьківський моніторинг;
 - ступінь стійкості і послідовності сімейного виховання.

Інтегральними характеристиками батьківсько-дитячих відносин є: 1)

батьківська позиція, яка визначається характером емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, чином дитини, чином себе як батька, моделями рольового батьківської поведінки, ступенем задоволеності батьківством; 2) тип сімейного виховання, що характеризується параметрами

емоційних відносин, стилем спілкування і взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і ступенем послідовності в його реалізації [35].

Дві основні характеристики батьківсько-дитячих відносин: прийняття (лояльність), що розуміється як готовність батьків відтворювати і підтримувати

неординарні прояви активності дитини, і неприйняття (відчуження), що виявляється у формі відторгнення батьками неординарних проявів дитини, виділила М. Польова. Експериментально нею було доведено, що збільшення дистанції в стосунках з боку дорослого, викликає у дитини стан дистанціювання і відчуження у відповідь [64].

В емоційному компоненті батьківсько-дитячих відносин А. Варга виділяє наступні характеристики: повага – неповага, симпатії – антипатія, близькість – віддаленість. На її думку, ці характеристики дуже різноманітні за змістом і залежать від часу й ситуації. Дослідниця вважає, що ставлення батьків до дітей

має стійкі і нестійкі риси. Стійкі риси позаситуаційні, вони проявляються в базових модальностях і багато в чому визначають тип батьківсько-дитячих відносин. Нестійкі риси – ситуаційні, виникають під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів, вони мають незначний вплив на ставлення батьків до

дітей в цілому, однак, в крайніх варіантах ці риси можуть закріпитися в своєрідний «нестійкий» тип батьківсько-дитячих відносин, вкрай несприятливий для розвитку дитини [9].

В психології існує два підходи до визначення типу і стилю батьківсько-дитячих відносин. В першому підході такі поняття як «тип сімейного виховання», «тип батьківсько-дитячих відносин» вживаються як синоніми з поняттями «стиль сімейного виховання», «стиль батьківсько-дитячих відносин». Згідно другого підходу, поняття «стиль батьківсько-дитячих відносин» розглядається значно ширше, ніж поняття «тип батьківсько-дитячих відносин». Вони визначають «стиль батьківсько-дитячих відносин» як стійкі стереотипи взаємин батьків з дітьми, як типові стратегії їх поведінки [43].

Таким чином, аналіз наукової літератури показує, що проблема батьківсько-дитячих відносин різними авторами розглядається як певна модель ставлення батьків до дитини. Зокрема автори поділяються на дві групи, що мають різні точки зору. У одних – це проблема, коли на перше місце ставиться дослідження особистості дитини та її переживань, пов'язаних з сімейними відносинами. У інших – це проблема, коли в центрі уваги дослідника є фігура батьків, їх провідна роль у відносинах з дитиною.

1.3. Чинники конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей

Реалізуючи завдання нашого дослідження, важливо визначити соціально-психологічні чинники формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин.

Спершу, нагадаємо, що конструктивні батьківсько-дитячі відносини – це такі міжособистісні відносини в системі «батьки – дитина», які характеризуються з боку батьків емоційно-ціннісним ставленням до дитини; адекватними уявленнями про її вікові й характерологічні особливості, особистісно-орієнтованим спілкуванням і взаємодією на основі співпраці і партнерства, в результаті яких формується повноцінно розвинена особистість дитини, здатна до саморозвитку, самовдосконалення, до оптимальної адаптації в соціумі.

На підручті попереднього теоретичного аналізу наукової літератури, нами були виділені узагальнені структурні компоненти конективних батьківсько-дитячих відносин (емоційний, когнітивний, поведінковий), які дозволяють не тільки точно описати цей вид міжособистісних відносин, а й визначити чинники їх формування.

Розглянемо детальніше зміст цих компонентів з точки зору різних теоретичних підходів, сформульованих різними психологічними школами, в основі яких лежить певний погляд не тільки на сутність батьківсько-дитячих відносин, але і на особливості їх побудови.

Зміст емоційного компонента цих відносин включає емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини: емоційне прийняття, емпатію, емоційну близькість, яка виключає право дитини на самотійність; задоволення потреб дитини в емоційній підтримці і батьківській любові; повне задоволення від міжособистісних відносин батьків і дитини. Значущість емоційної складової батьківсько-дитячих відносин у психічному розвитку дитини, її соціалізації, розглядалася в різних психологічних теоріях, підходах і напрямках зарубіжної та вітчизняної психології.

Згідно з психоаналітичною теорією, емоційний контакт між матір'ю і дитиною, що виявляється в емоційному прийнятті дитини та емоційній близькості до неї, був описаний як базисна психологічна модель, необхідна для розвитку особистості дитини [89]. Приймаюча, любляча, емпатійна мати, яка вчасно реагує на потреби дитини, готова зрозуміти, прийняти і визнати її індивідуальність, формує у неї так звану «безпечну прихильність». Діти з безпечною прихильністю відрізняються впевненою поведінкою, вони не бояться нових ситуацій, у них формується базова довіра до світу в цілому, яка обумовлює подальше ставлення до людей і визначає особливості її емоційних переживань [89].

Основні типи прихильності дитини до матері, в результаті своїх експериментальних досліджень виділив М. Ейнсворт: надійна (безпечна) прихильність, тривожно-уникаюча, тривожно-амбівалентна (яка протестує),

тривожно-дезорганізована. Він вважав, що у батьків має бути сформована надійна прихильність, що характеризується високим ступенем позитивного емоційного взаємочинства, близькістю й інтенсивністю характеру взаємодії, реакцією дистресу на сепарацію і позитивною емоційною реакцією на возз'єднання, а також високим ступенем пізнавальної активності дитини. Така прихильність повністю задовольняє потребу дитини в безпеці і формується тільки в діалі дитини з близьким дорослим, що забезпечує турботу, протекцію і безпеку дитини [68].

Для того щоб створити умови для такої прихильності у дітей, близький дорослий повинен володіти певними базовими характеристиками, що проявляються в спілкуванні і спільній діяльності з дитиною [90]:

- емоційне прийняття дитини (любов і повага до особистості дитини);
- чутливість, сензитивність до поведінки дитини; здатність виділяти особливості її поведінки, які сигналізують про її потреби;
- розуміння емоційного стану дитини та її причин;
- респонсивність, чуйність матері, уміння адекватно реагувати на стан і потреби дитини;
- сталість, послідовність, несуперечність поведінки матері, що забезпечують дитині можливість орієнтуватися в її поведінці і адекватно відповідати на неї;
- високий рівень суб'єктності спілкування.

На думку Р. Кемпбелла, існують чотири основні способи передачі безумовної любові: контакт «очі в очі», фізичний контакт, пильна увага і дисципліна, які однаково важливі в прояві любові до дитини з боку батьків; вони не «працюють» один без іншого і не можна перебільшувати значущість одного за рахунок іншого. Без материнської любові з життя дитини йде почуття гарантованої захищеності, емоційного комфорту, а також відчуття цінності своєї особистості. Дослідник підкреслює, що батькам необхідно навчитися проявляти по відношенню до своєї дитини любов, яка буде враховувати її потреби в емоційній близькості, душевному теплі, тобто «відповідну любов».

Таке відчуття відповідає потребам і очікуванням дитини, забезпечує її повноцінний розвиток і сприяє емоційному зростанню, а також зміцненню впевненості в собі [41].

Дитина будь-якого віку потребує батьківської любові, яка на думку А. Лоуена, забезпечує їй почуття безпеки, підтримує сприятливий стан емоційно-чуттєвого світу, вчить любові, моральній поведінці і виступає як джерело життєвого досвіду, необхідного зростаючій дитині як потенційному батькові [71].

До найважливіших характеристик емоційного компонента конструктивних батьківсько-дитячих відносин можна віднести наступні [60]:

- чутливість і сензитивність батьків до емоційного стану дитини;
- точність, ширість у вираженні батьківських почуттів і емоцій у відношенні до поведінки дитини;
- емоційне прийняття особистісних особливостей дитини;
- емпатія та емоційна підтримка дитини у важких ситуаціях;
- задоволення потреб дитини в емоційній підтримці, емпатії, емоційній близькості, батьківській любові;
- емоційна близькість з визнанням права дитини на самостійність;
- прояв «розумної», «дієвої» батьківської любові до дитини, яка поєднує в собі симпатію, повагу та емоційну близькість;
- повне взаємне задоволення стосунками батьків і дитини.

Далі розглянемо зміст когнітивного компонента конструктивних батьківсько-дитячих відносин і обґрунтуємо його з точки зору різних психологічних шкіл і напрямків.

У зміст когнітивного компонента входить сукупність знань батьків про вікові, індивідуально-особистісні особливості дитини, про ефективні способи спілкування і взаємодії з нею; усвідомлення батьками своєї соціальної ролі, своїх виховних можливостей, своїх позицій, установок і стилю відносин з дитиною, в тому числі стереотипів і неефективних способів взаємодії з нею; адекватні уявлення батьків про реальний образ дитини, про її можливості і

потреби, про способи зміни неефективного стилю відносин з дитиною з урахуванням її індивідуально-особистісних якостей.

Представники біхевіорального підходу (А. Бандура, Р. Сірс, Б. Скіннер, Д. Уотсон) вважали, що перш ніж сформувати у батьків навички прийнятної поведінки в стосунках з дітьми, їх необхідно забезпечити науковими знаннями з регулювання своєї поведінки і поведінки своїх дітей, ознайомити зі спеціальною термінологією, що допомагає розібратися в реакціях дитини і особливостях її поведінки.

Представники транзактного аналізу (Е. Берн, М. Джеймс, Т. Харріс) стверджували, що для кращого розуміння існуючої проблеми в стосунках з дитиною і її вирішення, батьків необхідно спочатку навчити оперувати поняттями транзактного аналізу, а потім вже навчати їх аналізу своєї поведінки і своїх взаємин з дитиною [88].

На думку Х. Дж. Джінотт, батьки зіштовхуються з труднощами в побудові відносин з дітьми найчастіше через власне невгластво, оскільки не володіють найпростішою інформацією про психічний розвиток дитини, не усвідомлюють її вікові потреби, не знають її особливості як особистості.

Задоволеність відносинами зі своїми дітьми батьки відчують лише тоді, коли вони здатні оцінювати свій батьківський досвід позитивно, коли усвідомлюють свої виховні можливості. Тому психолог повинен звертати увагу батьків на пряму залежність між проблемами у взаєминах з дітьми та їх батьківськими установками, допомагати проаналізувати їх і усвідомити [26].

Батьківська позиція, з точки зору А. Співаковської, включає в себе сукупність батьківських установок і являє собою реальну спрямованість взаємовідносин батьків з дитиною, яка виникає під впливом мотивів виховання.

В основі будь-якої батьківської позиції, на її думку, лежить свідома або несвідомо оцінка дитини. Для побудови конструктивних батьківсько-дитячих відносин необхідно, щоб батьки усвідомили свою батьківську позицію, свої установки по відношенню до своєї дитини і на основі цього сформували таку

батьківську позицію, яка б включала такі якості як адекватність, динамічність і прогностичність.

Адекватність батьківської позиції – це найбільш близька до об'єктивної оцінка психічних і характерологічних особливостей дитини і побудова відносин з ним на її основі. Батьки з такою позицією розуміють і приймають індивідуальність своєї дитини, помічають в ній зміни, що відбуваються. При неадекватній позиції вони ніби не бачать своєї дитини, сприймають її спотворено, не розрізняють її реальних і приписуваних якостей [80].

Динамічність батьківської позиції відображає ступінь її рухливості, здатності до зміни форм і способів взаємин з дитиною.

Прогностичність визначає глибину сприйняття батьками своєї дитини, здатність передбачати перспективи її розвитку і побудови відносин з нею з урахуванням такого передбачення. Ідеальний варіант батьківської позиції, до якого повинні прагнути батьки, на думку А. Співаковська, це рівність позицій батьків і дитини [66].

Отже, когнітивний компонент конструктивних відносин батьків з дітьми характеризується:

- високим рівнем знань батьків про вікові та індивідуальні особливості характеру дитини, про застосування батьками ефективних способів комунікації на основі емоційного прийняття особистості дитини, про найбільш раціональні способи управління її поведінкою;

- усвідомленням себе «як батька», своїх виховних можливостей; власних позицій, установок по відношенню до дитини; залежності між проблемами у взаєминах з дитиною і власним стилем батьківсько-дитячих відносин, стереотипів і неефективних способів виховання і взаємодії з дитиною;

- адекватними уявленнями батьків про реальний образ дитини, про її можливості і потреби; про способи зміни стилю відносин з дитиною з урахуванням її індивідуально-особистісних якостей.

Розглянемо зміст поведінкового компонента конструктивних батьківсько-дитячих відносин.

Зміст поведінкового компонента включає вміння і навички особистісно-орієнтованого спілкування і взаємодії батьків з дитиною на основі співпраці й партнерства: способи ефективної комунікації, попередження та конструктивного вирішення проблемних ситуацій, послідовного застосування батьками обґрунтованих вимог, систематичного помірного контролю і адекватних санкцій з урахуванням віку і особистісних особливостей дитини; здатність батьків гнучко змінювати неефективний стиль відносин з дитиною з урахуванням об'єктивної оцінки її особистості.

Представники гуманістичного напрямку вважають, що позитивні відносини з дітьми передбачають рівноправний діалог, в якому обидва партнери – дитина і батько – проходять певний шлях особистісного розвитку

[2].

На думку А. Бодальова, дорослим у відносинах з дітьми слід дотримуватися особистісно-орієнтованого стилю спілкування, який спрямований на особистість дитини, на оптимальне розкриття її здібностей, на корекцію деструктивних особистісних компонентів. Мета цієї моделі спілкування – забезпечити почуття психологічної захищеності дитини, довіру її до світу, радість існування, формування особистості, розвиток індивідуальності дитини. Ця модель характеризується тим, що дорослий, взаємодіючи з дитиною в процесі спілкування, не підганяє її розвиток, а попереджає виникнення можливих відхилень. Способами такого спілкування є розуміння, визнання і прийняття особистості дитини, засноване на здатності дорослих до децентрації (вміння стати на позицію іншого, врахувати точку зору дитини і не ігнорувати її почуття і емоції). Тактикою цього спілкування виступає співробітництво, створення і використання ситуацій, що вимагають прояву інтелектуальної і моральної активності дитини. Методами особистісно-орієнтованого спілкування є метод позитивних тверджень (здатність батьків визнати не тільки свою цінність і значущість, а й цінність дитини незалежно від її поглядів,

переконань і дій за допомогою позитивних слів); метод безоціночного судження (без оцінок, ярликів, особистої думки і критики того, про що говорить дорослий про дитину) [66].

Головною метою такої комунікації є забезпечення дорослими психологічних умов для позитивного особистісного розвитку дитини. Цю мету можна реалізувати тільки через встановлення взаєморозуміння між дитиною і дорослим, на основі довіри, забезпечуючи рівні права на повагу і власну гідність кожного.

Рівноправна форма спілкування відкриває шлях до формування позитивної «Я-концепції» дитини, яка характеризується високим самоприйняттям і визнанням самоцінності «Я», заснованою на адекватному уявленні про свої якості і здібності [6]. Вона орієнтує дитину в почуттях, переживаннях, емоційних станах, дозволяє їй на більш високому рівні усвідомлювати свої почуття і потреби, стимулює і підтримує її активність, спрямовує на дослідження проблемних ситуацій і на самостійний вибір шляху їх вирішення на основі кооперації та співпраці з дорослими.

Згідно Х. Дж. Джінотт, у формуванні конструктивних відносин з дітьми, батьки повинні спиратися на наступні принципи організації такого спілкування [26].

- будь-який акт комунікації повинен бути спрямований на зміцнення ступеня самоприйняття дитини, підтримання її позитивного «образу Я», гідності та самоповаги;

- комунікація батьків з дитиною повинна бути безоціночною (без прямих оцінок особистості і характеру, без встановлення діагнозу, «навішування ярликів», без негативних прогнозів на майбутній розвиток);

- основний акцент в комунікації спрямований на відображення емоційного компонента активності і діяльності дитини;

- дорослий в комунікативному акті повинен стати ініціатором пропозиції співпраці з дитиною у вирішенні проблемних ситуацій. Для цього необхідно уникати порад, готових рецептів і рекомендацій, прагнути до такої

організації співпраці з дитиною, в якій остання могла б за допомогою дорослого намітити можливі шляхи виходу з проблемної ситуації і самостійно здійснити оптимальний вибір її рішення.

Реалізація цих принципів вимагає від батьків при побудові конструктивних відносин з дітьми використання ряду комунікативних технік, які були розроблені та апробовані в роботах Т. Гордона, Х. Дж. Джінотт, Ю. Роджерса: техніки емпатійного прийняття («активного слухання»), техніки використання «Я» і «Ти-висловлювань» [26; 22; 70].

Використання техніки «активне слухання» дозволяє батькам відмовитися від оцінок, порад, роз'яснень, спроб аналізу та інтерпретації поведінки дитини і зосередитися на повному і точному описі в мовленні її почуттів, переживань і емоційних станів. Завдяки цьому дитина відчуває постійну емоційну підтримку з боку батьків, отримує реальну допомогу в усвідомленні своїх почуттів і переживань.

«Емпатійне прийняття» є не просто технікою, а професійною та особистісною позицією дорослого у відносинах з дитиною. Для її реалізації батькам необхідно засвоїти наступні установки [70]:

- потрібно хотіти почути дитину, тому застосовувати «активне слухання» можна лише тоді, коли у батьків достатньо часу, щоб вислухати проблеми дитини;

- потрібно бажати бути корисними дитині у вирішенні її проблем, не використовувати техніку «активне слухання» в маніпулятивних цілях;

- потрібно бути готовими прийняти почуття дитини такими, якими вони є, визнати право дитини на ці почуття, не оцінювати і не засуджувати їх, навіть якщо вони вступають в протиріччя з вашими установками і моральними цінностями;

- необхідно щиро довіряти дитині, вірити в її можливості впоратися самостійно з проблемами, які у неї виникли; не намагатися з найкращих спонукань і співчуття до дитини робити все за неї, вірити в можливості її розвитку як особистості;

потрібно сприймати дитину як самостійну, незалежну від вас особистість з визнанням її права на самостворення.

На думку Т. Гордона, техніка «Активного слухання» дозволяє батькам надавати дитині допомогу в її особистісному розвитку, оскільки ця техніка забезпечує формування у дитини позиції довіри до світу, відкритості і готовності до співпраці з ним, а значить, відкриває можливості для засвоєння культурно-історичного досвіду у співпраці з дорослим, створює умови для формування базових психологічних структур особистості шляхом інтеріоризації зовнішніх форм спілкування і діяльності [26].

По відношенню до поведінки і діяльності дитини батьки застосовують різноманітні вимоги та заборони, які конкретизують соціальні очікування щодо рівня досягнень дитини. При цьому вимоги конкретизують позитивні очікування, що пред'являються до дитини, а заборони визначають негативні очікування. Формування очікувань у вигляді вимог з боку батьків, є, безумовно, більш продуктивними, тому що вони задають позитивний соціальний еталон вчинків і якостей, зразок для наслідування, стимулюють мотивацію досягнень, активність дитини. Заборони, навпаки, обмежують активність, призводять до формування залежності, пасивності, безініціативності дитини, стимулюють мотивацію уникнення невдач і блокують формування мотивації досягнення [35]. Тому для конструктивних відносин з дітьми батькам доцільніше використовувати вимоги, а не заборони.

Необхідність дотримання означених вимог забезпечує формування здатності дитини до довільного регулювання своєї діяльності і спілкування, тобто будувати їх відповідно до заданих обмежень, зразків і норм поведінки, що полегшує розвиток саморегуляції і самодисципліни. Вони структурують відносини, задають для дитини систему орієнтирів, дотримання яких дозволяє вибрати оптимальну для себе стратегію і тактику поведінки. Це дозволяє задовольнити інтереси і потреби, а також бажання дитини бути прийнятою соціальним оточенням. Відомо, що ситуація невизначеності, непередбачуваності, дефіцит наявної інформації стає причиною, що породжує

тривожність і негативні емоційні переживання. Введення вимог і обмежень, регулюють відносини дитини з соціальним і предметним оточенням, знімає невизначеність, підвищує впевненість у собі і сприяє актуалізації почуття особистісної безпеки [33].

Для формування позитивних батьківсько-дитячих відносин важливу роль відіграє форма презентації дитині вимог і заборон. Тому батьки повинні керуватися певними правилами у пред'явленні їх дитині:

- вимоги та заборони пред'являються в імперативній формі, носять загальний характер, рівну і непорушну обов'язковість для всіх, крім можливості «подвійного стандарту» і «подвійної моралі»;

- висуваються вимоги в безособовій формі, уникаючи «Ти – висловлювань», а також висловлювань типу наказів, команд, прямих розпоряджень, формулювань, які ображають і принижують гідність дитини;

- пред'являються у вербальній формі, ясною і зрозумілою для дитини, яка вказує аргументовано на наслідки і результати її вчинків;

- пред'являються до, а не в момент порушення правила [26].

Відтак, важливо, щоб вимоги і заборони не суперечили одна одній, тому необхідна узгоджена позиція батьків щодо їх кількості та змісту.

Ступінь контролю батьків за діями дітей, на думку Е. Маккобі, повинна змінюватися в міру того, як вони, дорослішаючи, набувають навичок самоконтролю і відповідальності за свої вчинки [82]. Для формування

конструктивних відносин з дітьми неприйнятними є відсутність вимог і контролю з боку батьків, їх надмірне застосування щодо дитини. Для них характерно застосування систематичного контролю з подальшою передачею функції контролю дитині та подальшим переходом до самоконтролю.

На думку представників гуманістичної психології, розвиток автономії дитини не означає припинення її співпраці з батьками, це лише перебудова батьківсько-дитячих відносин на якісно інший рівень, де кожен учасник виступає як рівноправна і рівноцінна особистість [88]. Прибічником даної позиції є В. Столін, який зазначав, що ефективний батьківський контроль

передбачає емоційне прийняття дитини з високим обсягом вимог, їх ясністю та послідовністю [82]. У сім'ї, в якій досягнуто оптимальне співвідношення свободи і контролю, батьківсько-дитячі відносини стабільні і задовольняють

обидві сторони. В них практично не використовуються фізичні покарання і вербальна агресія, основним методом впливу на дитину стає логічна аргументація, обґрунтування й ефективне заохочення. Санкції батьків носять адекватний і розумний характер, до уваги беруться особистісні особливості дитини та її вік. Якщо дане співвідношення порушується, відносини між

батьками і дітьми стають нестабільними, конфліктними із застосуванням різних санкцій по відношенню до дитини.

Конфлікти в батьківсько-дитячих стосунках відображають внутрішню суперечливість розвитку і, зокрема, протиріччя між рівнем соціальної і розумової компетентності дитини, її мотивами і потребами, ціннісними орієнтаціями і рівнем пропонованих вимог, сформованою системою спілкування та взаємодії в сім'ї [75].

Конфлікти між батьками і дітьми характеризуються віковою специфікою типології конфлікту, способами його вирішення, впливу на психічний розвиток дитини і батьківсько-дитячі відносини. При цьому у батьків в конфліктній ситуації з дітьми можуть спостерігатися різні типи поведінки в залежності від стилю батьківсько-дитячих відносин: конкуренція, пристосування, ігнорування, компроміс, співробітництво [17].

На нашу думку, співпраця – це найкраща форма виходу з конфлікту в побудові конструктивних батьківсько-дитячих відносин, коли обидві сторони: батько і дитина задоволені результатом конфліктної ситуації. Чим частіше батьки проявляють співробітництво, пред'являючи не тільки свої вимоги, але і з'ясовуючи інтереси й потреби дитини, враховуючи її позицію, тим більше ймовірності, що дитина буде поводити себе подібним чином в інших ситуаціях, причому не тільки зі своїми батьками, але і з іншими людьми. Оскільки діти не завжди розуміють інтересів дорослих, батькам необхідно займати більш

активну позицію у вирішенні проблемних і конфліктних ситуацій, використовуючи метод «безпрограшного» вирішення конфліктів.

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволив нам теоретично обґрунтувати зміст чинників конструктивних батьківсько-дитячих відносин, виділити їх істотні характеристики і уточнити соціально-психологічні умови їх формування. Зокрема до таких чинників можна віднести наступні:

- усвідомлення батьками взаємозв'язку між власним неефективним стилем відносин з дитиною і психічним розвитком, формуванням особистості дитини та її соціалізацією через оволодіння системи знань про побудову конструктивних відносин з дитиною з урахуванням її вікових, індивідуально-характерологічних особливостей;

- зміну сформованих неефективних форм відносин з дитиною через усвідомлення відповідальності батьків за психічний розвиток дитини і формування її особистості;

- оволодіння способами емоційно-ціннісного ставлення до дитини, ефективної комунікації та взаємодії на основі співпраці за допомогою активних методів навчання;

- мобілізація і реалізація внутрішнього потенціалу, здібностей і можливостей батьків в побудові конструктивних відносин з дітьми;

- застосування засвоєних знань і умінь, побудови конструктивних батьківсько-дитячих відносин в повсякденних взаєминах з дитиною конкретного соціально-психологічного типу особистості.

Таким чином, завдяки дослідженням різних психологічних шкіл та напрямків в психології, теоретично обґрунтовано зміст кожного компонента конструктивних батьківсько-дитячих відносин, а також визначені соціально-психологічні умови їх формування.

НУБІП України

Висновки до розділу 1

В першому розділі здійснено аналіз теоретичних аспектів соціально-психологічних чинників батьківсько-дитячих стосунків. За результатами дослідження ми можемо зробити наступні висновки.

1. На підставі аналізу наукової літератури визначено, що міжособистісні стосунки — це суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно проявляються в характері та способах взаємних впливів людей один на одного в процесі спільної діяльності і спілкування. У сучасній науці існують такі підходи до усвідомлення міжособистісних відносин, як соціометричний, соціокогнітивний та діяльнісний. В свою чергу, зміст виділених компонентів було покладено в основу наукового поняття «конструктивні батьківсько-дитячі відносини», які характеризуються емоційно-ціннісним ставленням батьків до дитини, адекватними уявленнями про її характер та вікові особливості, особистісно-орієнтованим спілкуванням і взаємодією на основі співпраці та партнерства.

2. З'ясовано, що батьківсько-дитячі відносини — це психологічний феномен, історично мінливе явище, особливий вид безперервних і тривалих у часі міжособистісних відносин між батьками та дитиною, що включають в себе суб'єктивно-оціночний спосіб спілкування з нею; характер прийомів впливу на неї; характеризується сильною емоційною значущістю для батьків і дитини, амбівалентністю і протиріччями; віковими змінами. В психології виділяють такі параметри батьківсько-дитячих відносин: характер емоційного зв'язку; рівень батьківського контролю і автономії дитини; особливості батьківської вимогливості, моделі спілкування, взаємодії на основі співпраці; послідовність або непослідовність у застосуванні батьками методів виховання; ступінь задоволення потреб дитини тощо.

3. Визначено, що соціально-психологічні чинники формування конструктивних батьківсько-дитячих відносини включають три основні компоненти (емоційний, когнітивний та поведінковий).

Емоційний компонент конструктивних батьківсько-дитячих відносин включає в себе емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини: емоційне прийняття, емпатію, емоційну близькість, яка не виключає право дитини на самостійність; задоволення потреб дитини в емоційній підтримці і батьківській любові; задоволення від міжособистісних відносин батьків і дитини.

Когнітивний компонент цих відносин включає в себе: сукупність знань батьків про вікові, індивідуально-особистісні особливості дитини, про ефективні способи спілкування і взаємодії з ним; усвідомлення батьками своєї соціальної ролі, своїх виховних можливостей, своїх позицій, установок і стилю відносин з дитиною, в тому числі стереотипів і неефективних способів взаємодії з нею; адекватні уявлення про реальний образ дитини, про її можливості і потреби, про способи зміни стилю відносин з дитиною з урахуванням його особистісних якостей.

Поведінковий компонент включає вміння і навички особистісно-орієнтованого спілкування і взаємодії з дитиною на основі співпраці і партнерства: способи ефективного комунікації, попередження та конструктивне вирішення проблемних ситуацій, послідовне застосування обґрунтованих вимог, систематичний помірний контроль і адекватні санкції з урахуванням віку і особистісних особливостей дитини; здатність батьків гнучко змінювати неефективний стиль відносин з урахуванням об'єктивної оцінки особистості дитини.

4. Серед основних чинників конструктивних батьківсько-дитячих відносин нами виділено: психологічні – індивідуально-типологічні характеристики дітей і їх батьків (соціально-психологічний тип особистості, ціннісні орієнтації); соціальні – типи батьківського ставлення і стилі батьківсько-дитячих відносин; емоційно-ціннісне ставлення до дитини, ефективна комунікація та взаємодії на основі співпраці.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

2.1. Організація емпіричного дослідження соціально-психологічних детермінант міжособистісних стосунків батьків і дітей

Метою нашого емпіричного дослідження було визначення соціально-психологічних чинників, які впливають на формування конструктивних відносин батьків з дітьми.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що на формування конструктивних міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків впливають індивідуально-типологічні особливості батьків та модель батьківського виховання.

Тож, для реалізації поставленої мети в рамках емпіричного дослідження нами вирішувалися такі завдання:

- 1) підібрати групу досліджуваних;
- 2) обрати психодіагностичний інструментарій для дослідження індивідуально-типологічних особливостей батьків і дітей та моделей батьківського виховання;
- 3) провести діагностику з застосуванням обраних методик;
- 4) розробити та апробувати програму щодо формування конструктивних відносин батьків та дітей;
- 5) порівняти результати констатуючого та формуючого експериментів, зробити висновки.

Отже, наше емпіричне дослідження включало такі послідовні етапи

(табл. 2.1):

Таблиця 2.1

<i>Етап</i>	<i>Завдання</i>	<i>Методи діагностики</i>
<i>Організаційно-підготовчий</i>	Знайомство з досліджуваними дітьми та батьками, проведення інструктажу щодо специфіки дослідження	<ul style="list-style-type: none"> • знайомство • бесіда • інструктаж • Методика «Взаємодія батьків з дітьми» І. Марковської (ВРР) • Тест «Соціально-психологічний тип особистості» В. Мініярова
<i>Діагностичний (констатуючий етап)</i>	Проведення тестування серед досліджуваних	<ul style="list-style-type: none"> • Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича • Методика «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мініярова • «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги та В. Століна
<i>Аналітичний</i>	Аналіз отриманих в ході проведеного дослідження результатів	математико-статистичний метод кількісного аналізу
<i>Корекційна робота (формулюючий етап)</i>	Розробка та апробація програми щодо формування конструктивних відносин батьків та дітей	Аналіз ефективності програми (<i>контрольний етап</i>)

Дослідження проводилося на базі Спеціалізованої школи №14 ім. С. Ф. Грушевського Оболонського району м. Києва (вул. Макіївська, 8).

Формування вибірки для емпіричного дослідження здійснювалося відповідно до теми, заявленої в нашій роботі. Респондентами були батьки і їхні діти, які навчаються за традиційною програмою в початковій школі загальноосвітніх установ. В експерименті взяли участь 89 осіб. Серед них: 34 дитини (учні початкової школи – 2-го і 3-го класу), 34 матері та 22 батька.

Варто відзначити, що дослідно-експериментальне дослідження конструктивних батьківсько-дитячих відносин проводилося на базі початкової школи не випадково.

По-перше, ми вважаємо, що саме школа є своєрідною експериментальною базою, виявляє дефекти сформованих батьківсько-дитячих відносин. Перші роки навчання в школі – це свого роду випробувальний термін для батьків, коли починають чітко проявлятися всі батьківські «недоробки»: незнання особистісних і вікових особливостей дитини, неувага до її потреб та інтересів, відсутність емоційного контакту між батьками і дитиною, надмірний контроль з боку батьків або його відсутність тощо. Тому у дітей виникають різноманітні психологічні проблеми: в навчанні, в порушенні особистісного та емоційного розвитку, в поведінці, з якими щодня стикаються педагоги.

По-друге, це період, коли діти ще повністю залежать від дорослого, а батьки беруть активну участь у побудові дитиною «образу Я», її ціннісних орієнтацій, у формуванні її світогляду, розвитку її інтелекту та емоцій. Тому знання вікових і характерологічних особливостей дітей, їхніх потреб та інтересів, вкрай необхідні батькам в побудові конструктивних з ними відносин.

По-третє, молодший шкільний вік – це сенситивний період для розвитку аналізу і рефлексії у дітей. Діти даного віку вже цілком здатні аналізувати і оцінювати свої відносини з батьками, це дозволяє вивчити особливості батьківсько-дитячих відносин не тільки з позиції батьків, але і дітей.

По-четверте, в цей період можлива психолого-педагогічна корекція відносин батьків з дітьми, а також формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин. Так як в цьому віці для дітей батьки і педагоги є значущими людьми, саме вони мають величезний вплив на становлення їх особистості та

соціалізацію. Тому будь-які позитивні зміни в батьківсько-дитячих стосунках допоможуть батькам встановити надані конструктивні відносини з дітьми, навіть в самі складні кризові періоди їх розвитку, в підшкільному віці.

По-п'яте, другий і третій клас освітньої школи досить стабільні періоди в житті дітей та батьків. Діти вже адаптувалися до умов шкільного життя, до вимог дорослих, придбали певні навчальні вміння і навички, визначився їх статус в групі однолітків, тому дослідження особливостей батьківсько-дитячих відносин в цей період буде більш достовірним.

При розробці програми діагностики конструктивних батьківсько-дитячих відносин ми акцентували увагу на вимоги, що пред'являються до діагностичного пакету:

- він повинен максимально оцінювати емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти конструктивних батьківсько-дитячих відносин і їх зміст;

- визначати конкретні проблеми батьківсько-дитячих відносин з метою подальшої їх корекції.

Відповідно до виділених вимог всі використані нами діагностичні методики були розділені на три блоки.

Перший блок був націлений на вивчення індивідуальних типологічних особливостей батьків та дітей як чинників конструктивних міжособистісних стосунків (методика «Соціально-психологічний тип особистості» В. Мініярова; методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича).

Другий блок був орієнтований на визначення моделей батьківського виховання і сформованості у батьків основних компонентів конструктивних батьківсько-дитячих відносин (методика «Взаємодія батьків з дітьми» І. Марковської (ВРР), методика «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мініярова, «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги, В. Століна).

Третій блок склали методи обробки даних: порівняльний (кількісний і якісний) аналіз результатів дослідження.

Розглянемо детальніше особливості обраних методик дослідження:

Методика «Взаємодія батьків з дитиною» І. Марковецької (ВРР).

Методика призначена для діагностики особливостей взаємодії батьків та дітей.

Опитувальник дозволяє з'ясувати не лише оцінку однієї сторони – батьків, а й бачення взаємодії з іншого боку – з позиції дітей.

Опитувальник є «дзеркальним» і містить дві паралельні форми: для батьків і для дітей. Таким чином, опитувальник має три форми, одну дитячу та дві дорослі, по 60 питань у кожній. Текст опитувальника включає 10 шкал –

критеріїв для оцінки взаємодії батьків із дітьми. На кожен шкалу варіанта

опитувальника для дітей припадає рівна кількість питань, крім двох, які виділяє більшість дослідників, і які можуть вважатися базовими у батьківсько-дитячих стосунках. Це шкали «автономія-контроль» та «відкидання-прийняття», в них увійшло по 10 тверджень, а в інші шкали – по 5 тверджень.

Методика «Соціально-психологічний тип особистості» В. Мініярова. В.

Мініяров виділив варіанти стилів сімейного виховання та охарактеризував відповідні їм сім соціально-психологічних типів особистості дитини: співчутливий стиль, інтровертний тип особистості дитини, потурання, конформний тип, змагальний стиль, домінуючий тип, розсудливий стиль, сенситивний тип, інфантильний тип, контролюючий стиль, тривожний тип, гармонійний стиль.

Типові портрети особистості, що отримуються в ході діагностики, відрізняються від запропонованих варіантів у зарубіжній та вітчизняній психологічній літературі. Запропонована Мініяровим діагностика вивчає відхилення в нормі від того гармонійного типу особистості, який завжди був ідеалом виховання.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. Методика розроблена

Мілтоном Рокічем як тест особистості, спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до

навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування. Респонденту пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках досліджуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати.

Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

«Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги, В. Століна. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, практикованих спілкування з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО), розроблений А. Варгою і В. Сталіним, являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Опитувальник складається з п'яти шкал.

Шкала I. «Прийняття – відкидання». Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Утримання одного полюса шкали можна описати таким чином: батькові подобається дитина такою, якою вона є. Батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує їй, прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює її інтереси і плани. Інший полюс шкали: батьки сприймають свою дитину поганою, чи не пристосованою, невдахою. Батькам здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, невеликого розуму, поганих схильностей. Здебільшого батьки відносять до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

Шкала 2. «Кооперація». Соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчують їй.

Батьки високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з ним на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються встати на її точку зору в спірних питаннях.

Шкала 3. «Симбіоз». Ця шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах за поданої шкалою можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батьки відчувають себе єдиним цілим з дитиною, прагнуть задовольнити потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчувають тривогу за дитину, дитина здається їм маленькою і беззахисною.

Тривога батьків підвищується, коли дитина починає проявляти самостійність з волі обставин, оскільки по своїй волі батьки не надають дитині самостійності ніколи.

Шкала 4. «Авторитарна гіперсоціалізація». Шкала відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському відношенні чітко проглядається авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Вони намагаються у всьому нав'язати свою волю дитині, не в змозі стати на її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

Шкала 5. «Маленький невдаха». Шкала відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні батьків є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батьки бачить дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина

представляється неадаптованою, неуспішною, відкритою для поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, нарікають на її неуспішність і неспроможність. У зв'язку з цим батьки намагаються захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії.

Таким чином, завдяки обраному психодіагностичному інструментарію нам вдалося визначити та проаналізувати особливості батьківсько-дитячих стосунків.

2.2. Дослідження індивідуально-типологічних характеристик дітей і батьків як психологічних чинників міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків

Відповідно до поставлених завдань на першому етапі емпіричного дослідження за методикою «Соціально-психологічний тип особистості» В. Мінярова нами було виявлено соціально-психологічний тип дітей як психологічний чинник розвитку батьківсько-дитячих відносин.

За результатами дослідження були виділені 6 груп дітей, що мають різні соціально-психологічні типи: гармонійний, сенситивний, інтровертивний, домінуючий, тривожний та інфантильний. Графічно результати представлені в діаграмі (рис. 2.1).

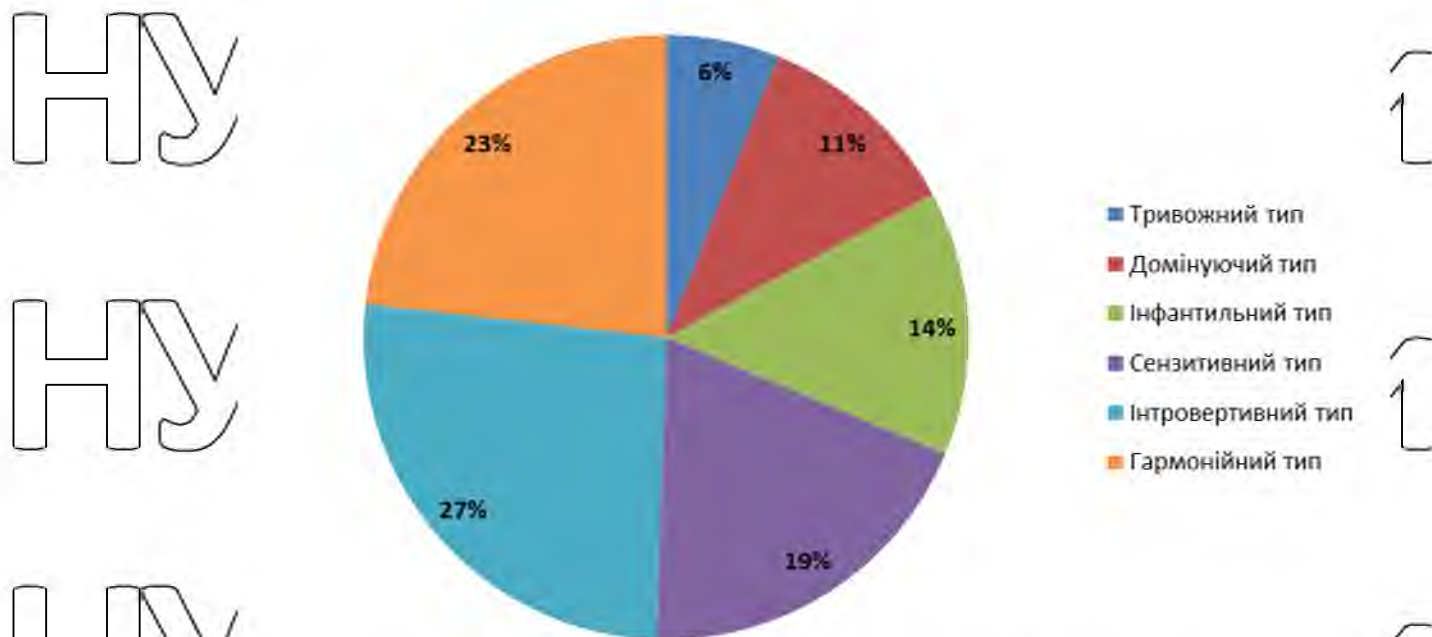

Рис. 2.1. Соціально-психологічний тип особистості дітей

Максимальна кількість осіб – 9 (27% від вибірки) мають високий відсоток особистісних особливостей інтровертованого типу. Даний показник свідчить про те, що діти мають такі якості як чуйність, уважність та високу самокритичність. Ці діти дуже сильно переживають критику і зауваження на свою адресу, можуть надовго дистанціюватися й усамітнитись. Вони не

люблять напружених ситуацій, уникають численних контактів, добре приховують свої емоції.

8 осіб (23% від вибірки) мають високі показники за особистісними особливостями гармонійного типу. Це говорить про те, що діти мають такі якості: відповідальність, щирість, правдивість. Вони сумлінно ставляться як до розумової, так і фізичної праці. Дотримуються правил і норм поведінки, віддані інтересам колективу. Такі діти можуть дружити з однолітками будь-якого типу особистості, схильні захищати своїх друзів.

6 осіб (19% від вибірки) показали особливості сензитивного типу і характеризуються високою чутливістю до несправедливості, вразливістю. Ці діти альтруїсти, готові завжди прийти на допомогу іншим, часом це може

шкодити їм самим. Вони щирі, сумлінні, працюючі. Схильні занижувати свої можливості, вважаючи їх звичайнісінькими.

У 5 осіб (14% від вибірки) виявлені високі показники інфантильного типу: несамостійність і безініціативність, стриманість у діях і словах, непевненість в своїх силах, низька організованість і залежність. Більшою мірою такі діти вважають за краще фізичну, ніж розумову працю, із задоволенням працюють руками – вишивають, готують, грають на музичних інструментах.

4 особи (11% від вибірки) продемонстрували високі показники домінуючого типу. Це характеризується такими особливостями: прагнення до лідерства, самовпевненість, висока конфліктність. Респонденти даної підгрупи можуть бути дуже організованими, але не завжди дисциплінованими. Вони активні і здатні досягати значних успіхів, особливо в умовах конкуренції.

Проте, мають труднощі у підпорядкуванні вимогам батьків чи педагогів.

У 2 осіб (6% від вибірки) виявилися високі показники тривожного типу. Таких дітей можна охарактеризувати як нетерплячих, підозрілих і запальних. Зазвичай, вони мають занижену самооцінку, негативно ставляться до критики, будь-яких зауважень, запальні, зосереджені на особистому захисті.

До психологічних чинників розвитку батьківсько-дитячих відносин нами також віднесено ціннісні орієнтації батьків молодших школярів. Для діагностики ціннісних орієнтацій батьків, їх ставлення до навколишнього світу, до своєї дитини, до навчального закладу, до себе самого, а також визначення основи світогляду і ключових мотивів вчинків була використана методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. За допомогою даної методики можна виявити два класи цінностей:

- *термінальні* – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути.

- *інструментальні* – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим в будь-якій ситуації.

Розподіл М. Рокіча відповідає традиційному поділу цінностей на «цінності-цілі» та «цінності-засоби».

Батькам пропонувалися два списки цінностей (по 18 у кожному) в алфавітному порядку, де кожній цінності привласнюється ранговий номер, що визначає ступінь її значущості. Спочатку пропонувався набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Тож, розглянемо спочатку результати по термінальним цінностям батьків (рис. 2.2).

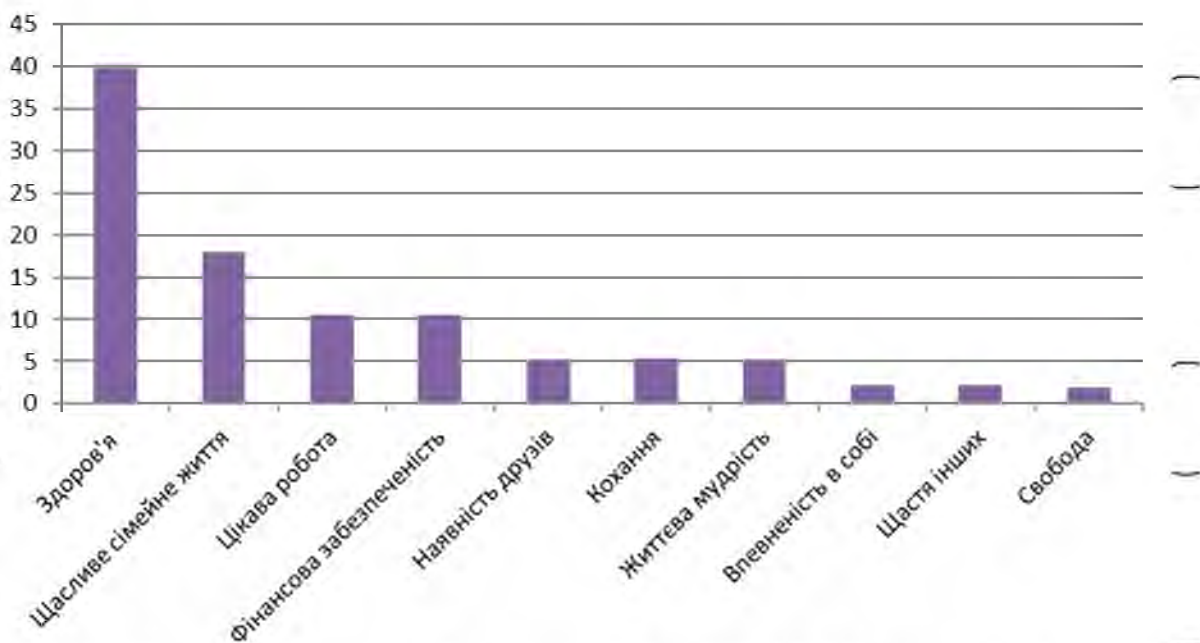

Рис. 2.2. Провідні термінальні цінності батьків

Отже, відведення першого місця здоров'ю (39%), на нашу думку, не є в рейтингах несподіванкою: більшість дорослих людей неодноразово мали проблеми зі здоров'ям. Спираючись на свій життєвий досвід, переважна більшість дорослих вважає здоров'я визначальним фактором внутрішнього стану людини, необхідною умовою щастя. Такий результат не був несподіваним ще й тому, що батьки зазвичай піклуються, перш за все, про здоров'я своїх дітей, так що вони першими дізнаються, наскільки важливим у житті є здоров'я, яка значуща роль йому відводиться.

Важливість і значущість щасливого сімейного життя (18%) для опитуваних батьків не викликає сумнівів. Більшість батьків цілком присвячують себе вихованню дітей, сімейному побуту. Якщо врахувати, що

більшість нашої вибірки склали матері, на плечі яких традиційно лягає тягар «зберігання вогнища», то такий результат стає цілком зрозумілим.

Менш популярними є цінності «цікава робота» (11%) та «фінансова забезпеченість» (11%), які, тим не менш, також входять до лідируючих позицій.

Далі представлена таблиця інструментальних цінностей батьків, які можна описати як способи для досягнення термінальних цінностей. Це шляхи, які використовує особистість для досягнення поставлених цілей, а також риси характеру, формування яких сприяє досягненню успіху і самореалізації.

Лідируючі інструментальні цінності батьків представлені в діаграмі нижче (рис. 2.3).

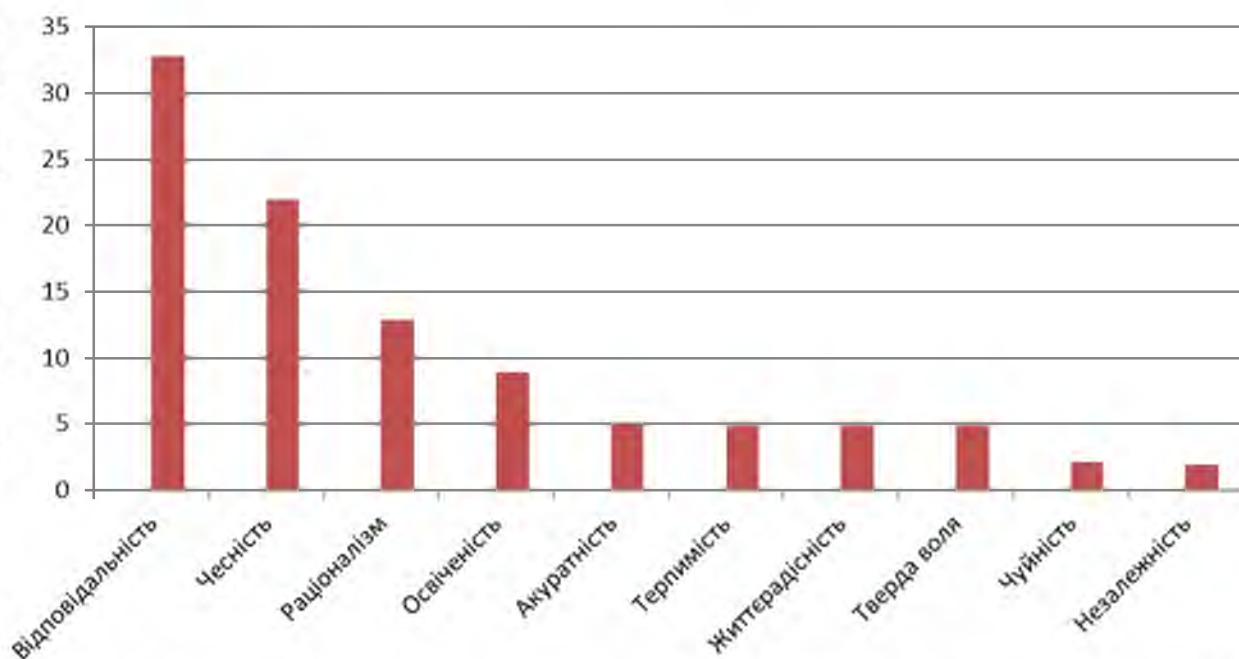

Рис. 2.3. Провідні інструментальні цінності батьків

Зазначимо, що за своєю сутністю соціальне життя дорослих – це переважно сукупність найрізноманітніших соціальних ролей, виконання яких є обов'язковим. Потребує розвитку відповідальності (наприклад, як «мати, я повинна» тощо). А високий ранг «чесності» в рейтингу інструментальних

цінностей дорослих свідчить про те, що батькам, можливо, не вистачає широти.

Отже, за результатами дослідження цінностей батьків зробимо наступні висновки. Домінуючими цінностями в ієрархії батьків є цінності особистого життя і міжособистісних відносин (здоров'я, любов, щасливе сімейне життя), а також цінності професійної самореалізації (продуктивне, матеріально забезпечене життя). Батьки прагнуть до досягнення гармонії в родині і основну свою мету бачать у збереженні її благополуччя, у вихованні дітей, забезпеченні щасливого життя своїм дружинам і дітям, в оточенні їх турботою і увагою.

Батьки прагнуть до створення найкращих матеріальних умов життя для дітей, побоюються за їхнє здоров'я і благополуччя. Вони намагаються захистити дитину від різних труднощів, тому виключають позасімейні контакти дитини, отримання нею життєвого досвіду за стінами рідного дому. Їх поведінка характеризується постійними спробами вторгнення в світ дитини.

Батьки не обмежують себе межами сім'ї та вихованням дітей, прагнуть до досягнення успіхів в різних сферах життя, для них також важливі індивідуалістичні цінності (тверда воля, незалежність). Таким чином, прагнучи до розвитку, вони постійно підтверджують свої успіхи, свою самодостатність.

Для них значущими є й інтелектуальні цінності. Вони хочуть бачити себе і своїх дітей освіченими, успішними людьми, які прагнуть до раціонального використання своїх можливостей і здібностей.

Таким чином, поєднання таких домінуючих ціннісних орієнтацій батьків, як цінності особистого життя і професійної самореалізації, індивідуалістичні і інтелектуальні цінності, виступає умовою оптимальних батьківських відносин, які можуть лягти в основу формування гармонійних конструктивних стосунків.

2.3. Дослідження стилів батьківського виховання та особливостей їх впливу на стосунки з дітьми

Проаналізуємо результати діагностики за методикою «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мініярова, за допомогою якої був визначений стиль

батьківсько-дитячих відносин. Графічно результати представлені в діаграмі (рис. 2.4).

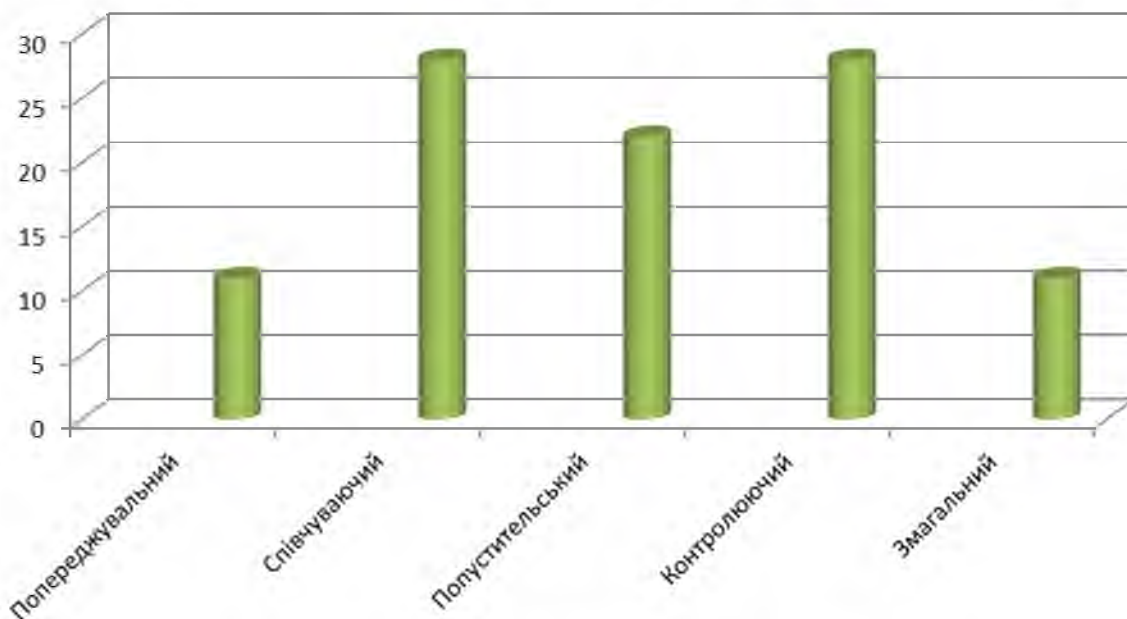

Рис. 2.4. Стиль батьківсько-дитячих відносин

З представленої вище діаграми видно, у досліджуванік виявлено всі і ять стилів батьківсько-дитячих відносин. Домінуючі позиції посіли «контролюючий» (28%) та «співчуваючий» (28%) стилі.

Респонденти, у яких виявлено контролюючий стиль, багато часу приділяють дитині, відчують підвищену моральну відповідальність за її виховання; обмежують свободу дій дитину, позбавляють самостійності та ініціативи в результаті постійного контролю; пред'являють до дитини надмірні вимоги – обов'язки і вимоги – заборони без урахування її можливостей; часто ігнорують її потреби; відразу реагують на незначні порушення її поведінки; можуть застосовувати суворі санкції; стримані в прояві батьківських почуттів; їх любов до дитини носить умовний характер.

Респонденти, у яких виявлено співчуваючий стиль, навпаки мало приділяють уваги вихованню дитини, не цікавляться її проблемами і досягненнями, надають дитині повну свободу і самостійність в будь-якій діяльності; застосовують мінімальну кількість вимог, контролю, санкцій щодо

дитини, задовольняють мінімально її потреби в силу можливостей; щиро люблять дитину, але в прояві батьківських почуттів достатньо стримані.

Батьки, у яких домінує попустительський стиль (22%), характеризуються тим, що недостатньо часу приділяють вихованню дитини, надаючи їй повну безконтрольну свободу дій; в застосуванні вимог, контролю, санкцій щодо дитини, діють частіше ситуативно; байдужі до потреб, запитів та інтересів дитини, ігнорують їх, або задовольняють тільки ті, які легко задовольнити; непослідовні в прояві батьківських почуттів до дитини.

Менш вираженими в даній вибірці є «попереджувальний» (11%) та «змагальний» (11%) стилі.

Попереджувальний стиль батьківсько-дитячих відносин свідчить про те, що батьки багато уваги і часу приділяють дитині і її діяльності; повністю задовольняють будь-які її потреби і бажання; обмежують її самостійні дії і ініціативу; не спонукають до міркувань і розумових дій; практично не висувають вимог до дитини; використовують постійний, дріб'язковий контроль за діями і взаєминами дитини; не застосовують санкції до дитини; використовують в основному надмірні, незаелужені заохочення; нав'язливо демонструють батьківську любов.

Домінування змагального стилю свідчить про те, що батьки створюють можливості для розкриття талантів і здібностей дитини; стимулюють її до змагання з іншими; часто захоплюються неперевершеністю своєї дитини, пишаються нею; прагнуть до повного задоволення її потреб; постійно демонструють батьківські почуття; захищають дитину від будь-яких критичних зауважень, мінімально застосовують санкції, переважно застосовують заохочення.

За результатами діагностики стилю батьківсько-дитячих відносин варто відзначити, що такі стилі як «попереджувальний», «попустительський», «контролюючий» і «змагальний», на думку В. Мініярова, є деструктивними і сприяють формуванню непродуктивних та деструктивних соціально-психологічних типів особистості дитини: «кінфантильний», «тривожний»,

«домінуючий». Батьки, у яких домінують зазначені стилі, з точки зору В. Мініярова, найбільше потребують психологічної підтримки в розвитку конструктивних відносин з дітьми [39]. Крім цього, ми вважаємо, що батьки

«співчуваючого» стилю батьківсько-дитячих відносин хоча і формують продуктивний соціально-психологічний тип особистості дитини («інтросвертивний»), але також потребують психологічної корекції, хоча і в меншій мірі, ніж вище представлені стилі.

Для дослідження стилю сімейного виховання нами використано «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна. Отримані результати представлені в діаграмі нижче (рис. 2.5).

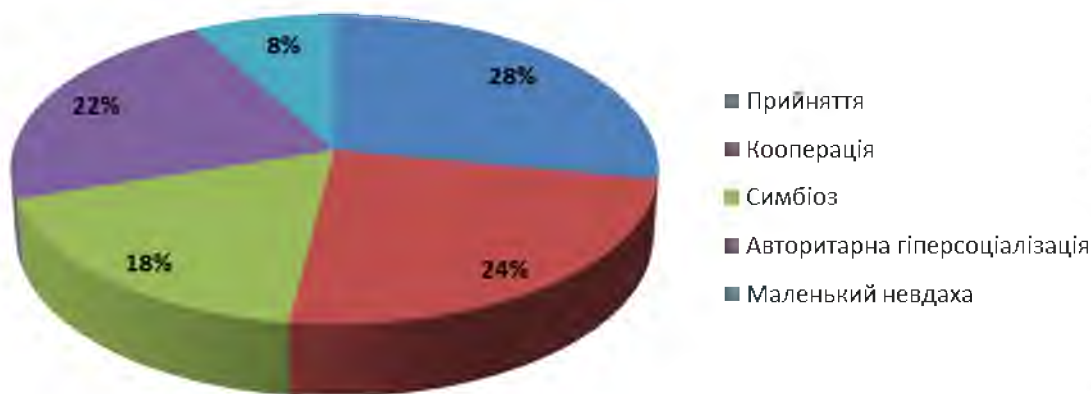

Рис. 2.5. Типи батьківського ставлення

Отже, аналізуючи отримані результати варто відмітити, що більшість батьків виховують свою дитину за типом «Прийняття» (28%). Це означає, що батьки приймають свою дитину такою, якою вона є. Вони з повагою ставляться до її індивідуальності, враховують всі особливості та інтереси дитини, проводять з нею достатню кількість часу.

24% батьків виховують дитину за типом «Кооперація». Це свідчить про те, що батьки цікавляться планами дитини, шире співпереживають,

допомагають, довіряють дитині, а також високо цінують творчі й інтелектуальні здібності своєї дитини.

22% батьків властивий стиль батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація». Такі батьки намагаються повністю керувати поведінкою та діями дитини, вимагають дисциплінованості, за порушення дисципліни дитину карають. Батьки досить прискіпливо слідкують за думками дитини, її досягненнями, оцінками тощо.

Тип батьківського ставлення «Симбіоз» характерний для 18% батьків.

Вони відчують себе з дитиною єдиним цілим, намагаються повністю задовольнити всі потреби дитини, захищають її від всіх існуючих і потенційних небезпек, складнощів, постійно хвилюються за дитину, яка здається їм маленькою і абсолютно беззахисною.

Найменша кількість респондентів-батьків (8%) виховують дитину за типом «Маленький невдаха». Це свідчить про те, що батьки вважають свою дитину дуже маленькою, а її інтереси, думки та почуття розглядаються як «дитячі». Тож батьки схильні вважати, що їхня дитина абсолютно не пристосована до життя. Вони не довіряють дитині, тому намагаються контролювати її дії, щоб відгородити її від труднощів життя.

Таким чином, завдяки обраним методикам нам вдалося визначити особливості моделей батьківського виховання та спланувати зміст експериментальної програми для батьків та дітей.

Для вивчення специфіки міжособистісної взаємодії батьків і дітей нами була використана методика «Взаємодія батьків з дітьми» І. Марковської (BPP). Результати проведеного нами дослідження серед батьків за даною методикою представлені на рис 2.6.

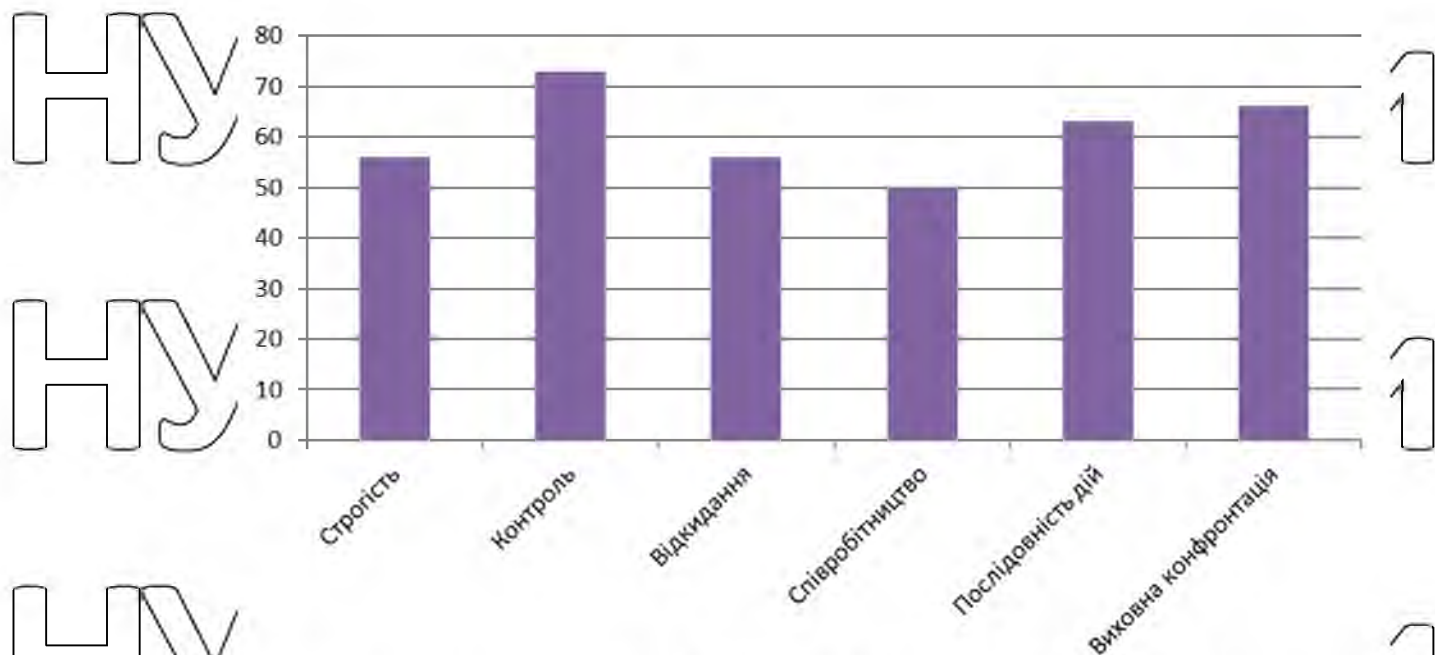

Рис. 2.6. Вивчення особливостей взаємодії батьків з дітьми за оцінками батьків (за методикою БРР)

Отже, у взаєминах із дітьми батьки переважно використовують стратегії: «контроль» (73%), «виховна конфронтація» (66%), «послідовність дій» (63%). Менш вираженими у даній вибірці є стратегії «відкидання» (56%), «суворість» (56%), «співробітництво» (50%).

Високий рівень контролю (73%) по відношенню до дитини свідчить про те, що батьки завжди хочуть знати, що і коли роблять їхні діти, намагаються контролювати кожен їхній крок. Високі показники за шкалою «виховна конфронтація» свідчать про протиставлення позицій і поглядів батьків щодо виховання дитини (66%).

Разом з тим, виражена послідовність дій (63%) у сім'ях респондентів свідчить про сталість вимог, заохочень та покарань, які застосовують батьки у взаємодії з дітьми.

Прояв суворості з боку батьків у взаєминах з дітьми (56%) свідчить про жорсткість правил, що встановлюються у взаєминах між батьками та дітьми та про ступінь примусу дітей до чогось.

Результати проведеного нами дослідження дітей за методикою ВРР представлені на рис. 2.7.

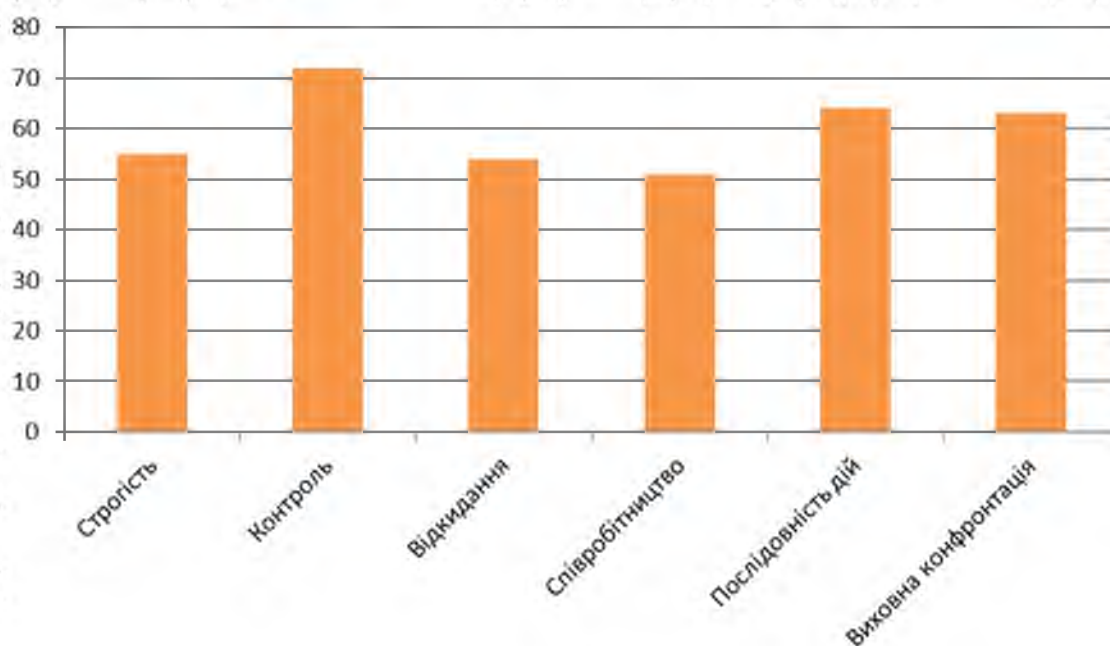

Рис. 2.7. Визчення особливостей взаємодії батьків з дітьми за оцінками дітей (за методикою ВРР)

Найвищі показники отримані за шкалами: «автономність-контроль» по відношенню до дитини 72%; «непослідовність-послідовність дій батьків» (64%), «виховна конфронтація» (63%).

Показники за шкалою «м'якість-суворість» (55%) можуть свідчити про дріб'язкову опіку, нав'язливість, спроби обмежити дії дитини; показники за шкалою «відкидання-прийняття» (54%) свідчать про те, що в сім'ї дитини її приймають як особистість, поважають її інтереси та поведінкові особливості; за шкалою «відсутність співробітництва-співпраця» (51%) свідчать про повагу до особистісних якостей дитини, прийняття її прав та гідності.

Порівняльні результати батьків і дітей за методикою графічно представлені на рис. 2.8.

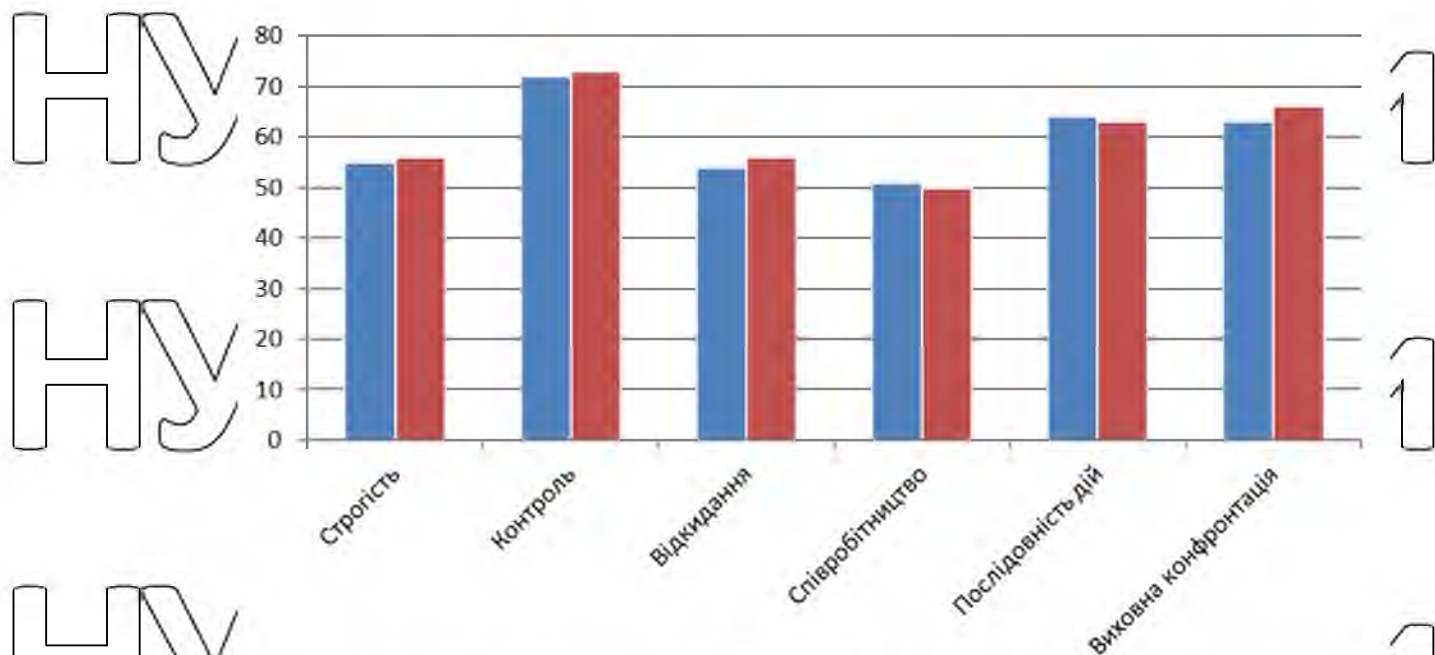

Рис. 2.8 Порівняльний аналіз особливостей взаємодії батьків з дітьми за оцінками батьків і дітей (за методикою ВРР)

Таким чином, можна відмітити, що оцінки особливостей взаємодії батьків і дітей отриманих від молодших школярів та їх батьків не мають суттєвих відмінностей.

Висновки до розділу 2

В другому розділі здійснено аналіз емпіричного дослідження особливостей соціально-психологічних чинників, які впливають на формування конструктивних відносин батьків з дітьми. За результатами емпіричного аналізу ми можемо зрешти наступні висновки.

1. Результати дослідження, отримані за допомогою методики «Соціально-психологічний тип особистості» В. Мініярова, дозволили виділити 6 груп дітей, що мають особистісні особливості інтровертованого (27%), інфантильного (27%), гармонійного (23%), сенситивного (19%), домінуючого (11%), та тривожного (6%) типів.

2. Аналіз результатів, отриманих за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, показав, що домінуючими цінностями в ієрархії досліджуваних батьків є цінності особистого життя та міжособистісних відносин (здоров'я (39%), щасливе сімейне життя (18%)), а також цінності професійної самореалізації (продуктивне, матеріально забезпечене життя (11%)). Найважливішим інструментальними цінностями батьки вважають відповідальність (33%), чесність (22%) та раціоналізм (13%).

3. За результатами проведення методики «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мініярова виявлено, що у батьків домінуючими є «котролюючий» (28%) та «співнуючий» (28%) стилі. Популярність серед батьків «попустительського» стилю (22%) свідчить про те, що вони недостатньо часу приділяють вихованню дитини. Менш вираженими у даній вибірці батьків є «попереджувальний» (11%) та «змагальний» (11%) стилі батьківсько-дитячих відносин.

4. Завдяки «Тесту-опитувальнику батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна, ми з'ясували, що більшість батьків виховують свою дитину за типом «Прийняття» (28%) і сприймають свою дитину такою, якою вона є. 24% батьків виховують дитину за типом «Кооперація». 22% батьків властивий такий стиль батьківського ставлення як «Авторитарна гіперсоціалізація». Тип батьківського ставлення «Симбіоз» характерний для 18% батьків. Найменший відсоток респондентів-батьків (8%) виховує дитину за типом «Маленький невдаха», вони вважають свою дитину дуже маленькою, а її інтереси, думки та почуття розглядаються як несерйозні, «дитячі».

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК КОНСТРУКТИВНИХ СТОСУНКІВ В СИСТЕМІ «БАТЬКИ-ДІТИ»

3.1. Організаційні засади формування конструктивних стосунків в

системі «батьки-діти»

Теоретичний аналіз та експериментальне дослідження змісту основних компонентів конструктивних батьківсько-дитячих відносин дозволило нам визначити психологічні чинники батьківсько-дитячих відносин; вивчити особливості стилів батьківського ставлення; виявити наявність конструктивності у відносинах батьків і дитини; сформулювати цілі, завдання, структуру та зміст програми соціально-психологічного тренінгу щодо оптимізації міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків.

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи вирішувалися наступні *завдання*:

- 1) розробити тренінгову програму, ознайомити з нею дітей та батьків, які взяли участь в дослідженні;
- 2) апробувати поетапно експериментальну програму;
- 3) здійснити психологічний супровід в процесі проходження батьками та дітьми розвивальної програми.

Реалізація програми включала в себе декілька складових. Зокрема було проведено ігровий тренінг з оптимізації міжособистісних відносин для дітей та психологічний тренінг-практикум для батьків «Все починається з сім'ї».

Розроблена програма спрямована, в першу чергу, на активну пропаганду психологічних знань серед батьків, на розвиток у них умінь побудови конструктивних відносин з дітьми, на корекцію наявних порушень в батьківсько-дитячих стосунках. Вона сприяє організації психологічної допомоги батькам у формуванні конструктивних відносин з дітьми та оптимізації змісту емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів даних відносин.

Мета програми: формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин.

Для досягнення мети програми було намічено вирішення наступних завдань:

1) збагатити уявлення дітей про способи самоаналізу в сфері спілкування, розвинути комунікативні уміння, розвинути вміння адекватно вирішувати конфлікти;

2) підвищити рівень компетентності батьків в питаннях виховання дітей і побудови конструктивних відносин з ними;

3) актуалізувати почуття відповідальності за виконання батьками виховних функцій, бажання змінити свої батьківські установки, уявлення, стиль батьківсько-дитячих відносин в залежності від реальних можливостей і потреб дитини;

4) навчити батьків поважати унікальність та індивідуальність особистості дитини, визнавати її права, враховувати її почуття і переживання, інтереси і особливості характеру;

5) навчити батьків методам ефективної комунікації, новим формам взаємодії з дитиною на основі співпраці, способам пред'явлення до неї обґрунтованих вимог, помірному контролю і адекватних санкцій, попередження та конструктивного розв'язання конфліктів;

6) зміцнити впевненість батьків у власних виховних можливостях.

При реалізації програми ми спиралися на такі **принципи**.

1. **Принцип усвідомленості.** Однією з умов формування позитивних відносин батьків з дітьми, як зазначає А. Адлер, є здатність батьків до зміни власних форм відносин з дитиною. Це можливо лише тоді, коли батьки будуть усвідомлювати свої, батьківські позиції, установки, методи виховного впливу

[2]. Тільки усвідомивши залежність між проблемами в стосунках з дітьми і власними установками, батьки можуть змінити свій стиль поведінки по відношенню до дітей і виробити найбільш ефективні і соціально-корисні стилі, відносини.

2. *Принцип добровільності.* При реалізації програми необхідно враховувати прагнення батьків до зміни власних деструктивних форм відносин з дитиною, до оволодіння новим досвідом конструктивної взаємодії, спілкування і вирішення проблемних ситуацій; підтримувати природну зацікавленість батьків у пошуках ефективних способів взаємодії з дитиною.

3. *Принцип системності і послідовності.* Психологічна підтримка батьків у формуванні конструктивних батьківсько-дитячих відносин повинна здійснюватися послідовно. Існує закономірність: при дотриманні логічних зв'язків засвоєний матеріал запам'ятовується міцніше і в більшому обсязі. Тому

важливо, щоб знання та вміння, побудови конструктивних батьківсько-дитячих відносин, оволодівалися батьками послідовно і систематично, коли кожен новий елемент засвоєного матеріалу логічно пов'язується з іншим, коли наступне спирається на попереднє і готується до засвоєння нового знання.

4. *Принцип активності.* Формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин не може бути забезпечено тільки впливом ззовні на особистість батьків за рахунок створення певних умов. Системоутворюючим її елементом є внутрішня позиція особистості, яка формується в результаті її власної активності. Тому важливо створювати умови для прояву усвідомленого бажання до зміни своєї поведінки у батьків щодо дитини, для їх стимулювання до засвоєння нових ефективних форм відносин з дитиною з урахуванням її особистісних особливостей. Для цього слід продумати засоби і методи пізнавальної активності.

5. *Принцип єдності теоретичних знань і практичних умінь та навичок.* Для побудови конструктивних батьківсько-дитячих відносин батькам недостатньо мати певні теоретичні знання про те, як ці відносини повинні бути сформовані, необхідно опанувати певними вміннями і навичками їх побудови.

Після проведення тренінгів для дітей та батьків було здійснено повторну психодіагностику. Відзначимо, що на контрольному етапі вирішувалися такі завдання:

1) провести підсумкову діагностику досліджуваних, зробити порівняльний аналіз отриманих результатів;

2) уточнити ефективність експериментальної програми за допомогою кількісного і якісного аналізу.

Слід зауважити, що дослідження конструктивних батьківсько-дитячих відносин проводилося лінійним методом. Аналізу піддавалися одні і ті ж групи респондентів. Контрольним результатом стала зміна показників до і після впровадження тренінгової програми.

Отже, була проведена підсумкова діагностика і порівняльний аналіз до і після проведення тренінгів за основними компонентами конструктивних батьківсько-дитячих відносин та їх характеристикам, визначена її результативність.

3.2. Програма соціально-психологічного тренінгу щодо оптимізації міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків

Для проведення ігрового тренінгу з оптимізації міжособистісних відносин у дітей був розроблений спеціальний цикл занять.

Мета ігрового тренінгу: підвищення комунікативної компетенції дітей: знайомство з ефективними прийомами спілкування, розширення уявлень про способи самоаналізу в сфері спілкування, розвиток комунікативних умінь, розвиток вмінь адекватно вирішувати конфлікти.

Завдання:

- розкрити поняття «спілкування»;
- ознайомити з основними видами спілкування в колективі, в малих групах і великих групах; в сім'ї;
- формування основних навичок ефективного спілкування, правил спілкування, етикету спілкування;
- визначити особисті якості, важливі для спілкування з однолітками, батьками і педагогом;

НУВБІП УКРАЇНИ

- актуалізувати потребу в розвитку міжособистісних відносин кожного учня.

Методи і прийоми:

- словесний (розповідь – пояснення психолога);
- наочно-ілюстративний (демонстрація картинок);
- ігровий (використання ігор);
- практичний (виконання вправ).

НУВБІП УКРАЇНИ

Передбачувані результати:

- формування адекватної самооцінки і освоєння ефективних поведінкових стратегій з метою регулювання соціальних та сімейних відносин;

НУВБІП УКРАЇНИ

- зменшення факторів, що призводять до надмірного напруження та тривожності;

- формування навичок адекватної конструктивної поведінки;

НУВБІП УКРАЇНИ

- розвиток навичок доброзичливого спілкування.
В структурі тренінгових занять використовувалися різноманітні форми і методи роботи.

- дискусія;
- робота в парах;

НУВБІП УКРАЇНИ

- робота в малих групах;

- психологічна гра;
- візуалізація;
- рольове програвання ситуацій;

НУВБІП УКРАЇНИ

- арт-терапевтичні техніки;
- проєктні методи діагностики емоційної сфери;
- дихальна гімнастика.

Програма призначена для роботи з дітьми молодшого шкільного віку (7–11 років). Заняття проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість заняття – 45–60 хвилин. Програма розрахована на 7 занять.

НУВБІП УКРАЇНИ

Таблиця 3.1.

НУБІП УКРАЇНИ

Навчально-тематичний план та зміст занять

№	Тема заняття	Зміст заняття	Тривалість
1.	Моє захоплення	<p>1. Підготовча частина. Знайомство. <i>Гра «Градусник настрою».</i> Психолог показує справжній градусник і розповідає про його дії. Дітям пропонується показати свій настрій (як градусник показує температуру) тільки руками: поганий настрій – долоні торкаються один одного, гарний – руки розведені в сторони. <i>Гра «Снігова куля».</i> Кожна дитина по черзі називає своє ім'я та улюблену іграшку.</p> <p>2. Основна частина. Розподіл дітей по парам. Діти вільно спілкуються, знайомляться. Обговорюють інтереси один одного, знаходять спільні інтереси. Через 10 хвилин спілкування психолог по парам починає опитувати бажаних виступити і розповісти про свого співесідника, про його інтереси та вподобання.</p> <p>3. Заключна частина. 1. Рефлексія заняття. Даний тренінг допомагає не тільки більше дізнатися про свого товарища, а й вчить почути його, виділити основні аспекти, розвинути пам'ять та уважність до іншої людини.</p> <p>2. Ритуал прощання.</p>	60 хвилин
2.	Конфлікт та як його	<p>1. Підготовча частина. Ритуал вітання. <i>Гра «Річка».</i></p>	

уникнути		Учасники стають в одну колону. Психолог оголошує, що всі вони – велика річка, яка в одному місці «розливається» на два рукави: дві маленькі річки. На початку колони необхідно поставити двох лідерів і, показуючи, як «розливається» річка, розвести їх в різні боки. Решта дітей по черзі розходяться в різні боки. Враховується бажання кожного.	45 хвилин
		<p>2. Основна частина.</p> <p>Діти діляться парами, кожній парі дається конфліктна ситуація (наприклад, один забрав ойвівень в іній дитини, одна дитина обзиває іншу дитину) і дається загальне завдання, як мирним шляхом вирішити цей конфлікт. Опитування проводиться за бажанням у вигляді невеликої сценки.</p>	
		психолог допомагає і підказує під час проведення сценки та подання рішення конфлікту.	
		Потім підводяться підсумки заняття, педагог пояснює дітям наскільки важливо вчасно зупинитися і припинити конфлікт дітям. Наводить приклади спільного з дітьми мирного вирішення конфліктних ситуацій.	
		<p>3. Заключна частина.</p> <p><u>1. Рефлексія заняття.</u></p> <p>Даний тренінг в сучасному агресивному суспільстві допомагає дітям з раннього віку не тільки не продовжити конфлікт, але і вийти з конфліктної ситуації та зберегти хороші відносини з іншими.</p>	
		<p><u>2. Ритуал прощання.</u></p>	
3. Правила спілкування		<p>1. Підготовча частина.</p> <p><u>Ритуал вітання.</u></p> <p><i>Гра «Добра тварина».</i></p> <p>Діти стають в коло і беруться за руки. Психолог говорить: «Ми – одна велика,</p>	

добра тварина. Давайте послухаємо, як вона дихає. А тепер подихаємо разом. Вдих – всі роблять крок вперед. Видих – крок назад. Наша тварина дихає дуже рівно і спокійно. А тепер давайте покажемо і послухаємо, як б'ється її велике серце. Стук – крок вперед, стук – крок назад.

2. Основна частина.

На початку уроку психолог дає завдання: «Розповідаємо один одному, чим займалися вчора після школи» і на протязі 1–2 хвилин дає дітям просто спілкуватися. Потім робить акцент на тому шумі, який був, коли діти говорили одночасно. Записує результат шляхом підняття руки, з метою відповісти на наступні питання: «Кому не сподобалося, коли говорили всі одночасно? Підніміть руки», «Кому подобається, коли шумно? Підніміть руки» і схожі питання про оцінку шуму і особистої думки дітей.

Далі психолог пропонує кожній дитині придумати по одному правилу поведінки в великому колективі і по черзі вставати і говорити правило.

3. Заключна частина.

1. Рефлексія заняття.

Підведення підсумків викладач робить загальний висновок з пропозицій правил дітей. Підводить підсумок, наскільки важливо, щоб в колективі зберігався спокій і тиша.

2. Ритуал прощання.

1. Підготовча частина.

Ритуал вітання.

Гра «Ласкаве ім'я».

Ведучий пропонує кожній дитині назвати ласкаво сусіда, що сидить поряд, який неодмінно повинен

4. Як правильно попросити прощення.
Слова

45 хвилин

45 хвилин

подяки та
ввічливості

подякувати, сказавши «Дякую».

2. Основна частина.

Діти розбиваються по парах. Педагог дає всім приклад, коли одна дитина образила іншу: «Дівчинка стояла біля дошки, хлопчик, проходячи повз, не побачив дівчинку, оскільки йшов спиною вперед і штовхнув дівчинку. Як правильно вчинити далі хлопчику?»

Діти обговорюють протягом 2-3 хвилин, що далі має зробити хлопчик. Далі по черзі кожен встає і дає відповідь. Відповіді можуть повторюватися. Педагог виділяє кілька правильних відповідей. Далі пропонує кожній дитині придумати слова ввічливості. І в зворотньому порядку починає опитувати.

3. Заключна частина.

1. Рефлексія заняття.

Мета даного уроку показати дітям наскільки важливо вчасно попросити вибачення, познайомити дітей з словами ввічливості.

2. Ритуал прощання.

1. Підготовча частина

Ритуал вітання.

Гра «Маски»

На гравця надягають маску тварини, але він не знає, якої тварини, і ніхто йому не говорить. Щоб здогадатися, чия на ньому маска, він може запропонувати кому-небудь з дітей зобразити цю тварину. Якщо тварину буде вгадано, ведучим буде та дитина, яка так уміло, зображувала цю тварину.

45 хвилин

2. Основна частина.

Діти діляться по парам. Психолог дає одному завдання, наприклад, «не можеш вирішити домашнє завдання», «не знаєш домашнє завдання», «тебе

Увага і
б. допомога

образив інший учень», «ти отримав двійку», «ти отримав п'ятірку», «ти забув ручку» і так далі, але головна умова, що сусід не знає завдання. Далі по черзі виходять всі діти і одна дитина показує без слів завдання, а друга намагати́ся зрозуміти.

3. Заключна частина.

1. Рефлексія заняття.

В кінці уроку психолог розповідає про те, що необхідно надавати увагу друзям і дітям, бути добрим і допомагати оточуючим.

2. Ритуал прощання.

1. Підготовча частина.

Ритуал вітання.

Гра «Пазли».

Кожній дитині і її члену сім'ї видається по пазлу. (Психолог заздалегідь розрізає аркуш паперу, з якою-небудь яскравою великої картинкою на частини і таким чином виходять пазли для цієї справи). Завдання команди – зібрати картинку, як можна швидше. Обговорення в загальному колі. Кожна команда розповідає, що допомагало або, навпаки, заважало виконанню завдання.

2. Основна частина.

На заняття запрошуються хтось з батьків. Кожній дитині треба представити сусідові по парті своїх рідних і розповісти про них. Після цього друга дитина робить так само. Даний тренінг необхідний для того, щоб дізнатися всередині групи більше не тільки самим дітям, а й згуртувати батьків і дітей.

3. Заключна частина.

1. Рефлексія заняття.

Після уроку пропонується провести

Знайомство з сім'єю

6.

45 хвилин

7.	Підведення підсумків занять	<p>чаювання з печивом.</p> <p><u>2. Ритуал прощання.</u></p> <p>1. Підготовча частина.</p> <p><u>Ритуал вітання.</u></p> <p><i>Гра. «Слухаємо тишу».</i></p> <p>Психолог пропонує дітям закрити очі і послухати тишу. Потім з'ясовується, хто і що почув. Гру можна повторити кілька разів. Для різноманітності можна видати будь-які шуми.</p> <p><i>Вправа «Повітряна куля».</i></p> <p>Діти встають в коло і беруться за руки та повинні уявити себе однією великою кулею. Вдих – крок назад – куля роздувається.</p> <p>2. Основна частина.</p> <p>На цьому тренінгу кожна дитина повинна вийти перед групою і поділитися своєю думкою про тренінг, чому вони її навчили. Що сподобалося, а що не сподобалося. Чого не вистачало під час тренінгу та хотілося б додати.</p> <p>Дане заняття допомагає розслабитися і навчитися виступати при великій групі людей.</p> <p>3. Заключна частина.</p> <p><u>Ритуал прощання.</u></p>
----	-----------------------------	---

45 хвилин

Наступним кроком на шляху оптимізації конструктивних взаємовідносин між батьками та дитиною, став розроблений та реалізований психологічний тренінг-практикум для батьків: **«Все починається з сім'ї».**

Мета тренінгу: налагодити гармонійну взаємодію батьків зі своїми дітьми для побудови конструктивних відносин.

Завдання тренінгу:

- підвищити обізнаність батьків про особливості виховання дітей;
- розширити уявлення батьків про спілкування з дитиною;
- познайомити зі стилями спілкування в родині;

НУВБІП УКРАЇНИ

сприяти встановленню і розвитку відносин партнерства, порозумінню та співпраці між батьками і дитиною.

Зміст та хід занять

Вступне слово психолога. Сім'я – це найважливіший фактор довголіття і здорового життя. Перші життєві уроки дитина отримує в сім'ї. Її перші вчителі – батько і мати. Сім'я дає дитині перші уявлення про добро і зло, формує уявлення про норми поведінки в суспільстві. Дитина, спостерігаючи за відносинами батька і матері в повсякденному житті, засвоює певний тип відносин між чоловіком і жінкою. Саме ця модель і буде визначати подальшу поведінку дитини в соціумі.

НУВБІП УКРАЇНИ

Тож, наша сьогоднішня зустріч присвячена такій темі як: «Все починається з сім'ї».

I. Знайомство з учасниками.

1. Вправа «Знайомство»

Мета: сприяти встановленню дружньої атмосфери в групі, налаштувати батьків на діалог; викликати у них позитивні думки про їхніх дітей; зняти емоційну напругу.

Хід вправи. Психолог: «Для ефективної роботи я пропоную Вам, щоб кожен з батьків назвав своє ім'я, імена і вік своїх дітей. Кожен учасник повинен закінчити одну з наступних пропозицій:

1. Два слова, якими можна описати мою дитину - ...
2. Якби моя дитина була звуком, він звучав би, як - ...
3. Найбільше мені в моїй дитині подобається - ...
4. Моя дитина змушує мене сміятися, коли - ...

Учасник, який має більше ніж одну дитину, може застосовувати по одному реченню, кажучи про кожну з них. Закінчення пропозиції може бути

забавним. Кожну пропозицію побудовано так, щоб висловлювання було позитивним. Це весела вправа. Батьки кажуть, те, що приходить їм в голову, адже ніхто нічого не записує.

2. Очікування учасників. Вправа «Лелека»

Перед початком заняття психолог прикріплює до дошки малюнок із зображенням лелеки, який несе в дзьобі немовля. Кожен учасник отримує паперові пир'їнки, на якій йому пропонується написати свої очікування від тренінгу.

Після того як всі учасники записали свої очікування, вони по черзі підходять до лелеки, зачитують свої надії і приклеюють пир'ячко на його крила.

3. Обговорення правил групи

Мета: направити учасників на дотримання правил групи.

Хід вправи. Правила вкрай необхідні для створення такої обстановки, щоб кожен учасник міг відверто висловлюватися і виражати свої почуття і погляди. Отже, я пропоную Вам, шановні батьки, такі правила:

1. Картинка «Дзига» – бути активним.

2. Картинка «Вуха» – слухати і чути кожного.

3. Картинка «Чоловічки з думками» – говорити по черзі.

4. Картинка «Два смайлика беруться за руки» – цінуємо толерантність, точність, ввічливість.

5. Картинка «Круглий стіл» – світ навколо нас вирує, а ми «тут і тепер» – вчимося.

6. Картинка «Годинник» – це час. Використовуємо його для себе найбільш ефективно.

Психолог. Можливо, будуть доповнення? Чи згодні Ви і приймаєте ці правила?

II. Основна частина

Психолог. Сьогодні ми будемо обговорювати секрети ефективного спілкування батьків з дітьми. І перш ніж перейти до основного матеріалу заняття, зазначу три важливих моменти, які варто пам'ятати.

По-перше, ідеальних батьків не буває. Батьки не боги, а живі люди зі своїми слабостями, настроями, інтересами.

По-друге, який би видатний психолог і педагог не працював з нами, позитивні зміни настануть лише тоді, коли ми почнемо діяти самостійно, використовувати теорію на практиці.

По-третє, наше заняття не випадково так називається, адже без творчого підходу і почуття серцем спілкування з дітьми буде не ефективним.

Шановні батьки! Які асоціації у вас викликає слово «сім'я»?

Яку роль, функцію виконує сім'я для дитини?

4. Вправа «Живий дім»

Мета: діагностувати суб'єктивне сприйняття психологічного простору сімейних відносин.

Перед учасниками лежить аркуш паперу. Потрібно написати в колонку імена 7–8 чоловік, які впливають на їхнє життя, поруч намалювати будинок, у якого обов'язково повинні бути фундамент, стіни, вікна, дах, горище, двері, димохід, поріг, і надати кожній частині будинку ім'я конкретної людини. Потім відбувається інтерпретація результатів.

Фундамент – позитивне значення: основна матеріальна і духовна опора сім'ї, той на кому все тримається; від'ємне значення: людина, на яку всі тиснуть.

Стіни – людина, яка відповідає за емоційний стан сім'ї та автора малюнка безпосередньо.

Вікна – майбутнє, люди від яких батьківщина чекає, на кого покладає надії (в нормі – діти).

Дах – людина в родині, який шкодує і оберігає автора малюнка, створює відчуття безпеки.

Горище – символізує секретні відносини, а також бажання автора мати з цією людиною більш довірливі відносини.

Димар – людина, від якої автор малюнка отримує або хотів би отримати особливу опіку, підтримку.

Двері – інформаційний портал, той хто вчив будувати відносини зі світом.

НУБІП УКРАЇНИ

Поріг – людина, з яким автор малюнка хотів би спілкуватися в майбутньому.

Висновки. Методика дає можливість за короткий час визначити роль автора малюнка з кожного члена сім'ї.

НУБІП УКРАЇНИ

5. Вправа «Душа дитини»

Психолог. Ця чаша – душа дитини. Якою б Ви хотіли бачити свою дитину? Якими рисами характеру вона повинна володіти? Якими якостями ви хотіли б наділити свою дитину?

Завдання: батьки на «серцях» повинні написати якості, якими б хотіли наділити свою дитину, потім кладуть їх у чашу.

НУБІП УКРАЇНИ

Психолог. Подивіться, яку барвисту, багатогранну душу ми хочемо бачити в дитині.

Рефлексія. Які відчуття у вас викликало ця вправа?

НУБІП УКРАЇНИ

6. Вправа «Один день з життя Маші»

Під час зачитування оповідання «Один день з життя Маші» (на стенді плакат із зображенням дівчинки) психолог відриває горизонтальні смужки від плаката із зображенням дівчинки. (Для зручності краще зробити непомітні надрізи з обох сторін плаката.) Після закінчення розповіді від плаката залишаються тільки рвані шматки паперу.

НУБІП УКРАЇНИ

Один день з життя Маші

Сьогодні Маша прокинулася від дзвінка будильника. Спочатку так хотілося ще трохи поспати, але потім вона згадала вчорашній день: і вдалий малюнок на занятті, і похвалу няні, і Олені червоні чобітки, і новий вірш, який вихователька доручила їй вивчити на свято... І головне – те, що вона так і не дочекалася маму з роботи, адже мама так багато працює... до того ж вчора мамі видали зарплату, і вона зі своєю колишньою шкільною подругою відзначила це

НУБІП УКРАЇНИ

в кафе.

НУБІП УКРАЇНИ

Вранці мама була не в настрої, дуже хотілося спати, та й зачієка чомусь не виходила.

Ляп, ляп, ляп – пролунали легкі дитячі кроки в коридорі. «Зараз я все-все розповім мамі! І про похвалу вихователя, і про Олені червоні чобітки, і про новий віршик, який вихователька доручила їй вивчити на свято... Нехай мама послухає, ось вона зрадіє!» – із сяючою посмішкою бігла Маша до кухні, де мама робила вже сніданок.

- Маша! Скільки разів говорити, не ходи босоніж по квартирі! Невже не можна надіти тапки?! – строго пролунав мамин голос. (Відірвати смужку знизу плаката).

Маша слухняно повернулася в кімнату і одягла тапочки. «От і добре, зараз все розповім», – подумала вона і швиденько побігла до кухні.

- Мама, мама, ти знаєш, вчора... – почала Маша.
- Маша, ти вже вмилася? – знову суворо запитала мама. (Відірвати ще смужку плаката.)

Маша мовчки попрямувала у ванну. «Ну, нічого, швиденько вмиюся і відразу розповім мамі про всі свої новини», – подумала дівчинка, не втрачаючи надії.

- Мама, вчора на занятті в дитячому саду... – не дуже радісно почала свою розповідь Маша, – коли Лариса Миколаївна розглядала мій малюнок...

- Маша, ну що там знову, невже у тебе можуть бути проблеми з малюванням? Ти ж у будинку малюєш весь час! (Відірвати ще смужку плаката).
- Я... Я... намалювала, – чомусь ще сумніше сказала Маша. Уже ніхто не

згадував про Олені нові червоні чобітки, про віршика, що доручила вивчити вихователька.

- Маша! Ти вже готова? Чому ти завжди вовтузишся? Скільки можна чекати?! Вже час виходити з дому! (Відірвати наступну смужку плакату).

- Так, мамочко, я вже йду, – сказала уривчастим голосом Маша і зовсім сумно попленталася за мамою.

Вночі прейшов дощ, і на асфальті з'явилися калюжі – і круглі, і овальні, і такі, що схожі на чарівні хмарки... «Мама, дивись, яка гарна калюжа!» – радісно скрикнула мамі в спину Маша. Мама, поспішаючи, озирнулася і сказала: «Он

уже видно дитячий сад. Біжи сама, а то я на роботу спізнюся з твоїми калюжами» (Відірвати наступну смужку плакату).

Біля воріт дитсадка Маша зустрілася з Олею, яка перестрибувала через невеликі калюжі, тримаючись за руку своєї мами. Олені червоні чобітки так красиво виблискували на сонці! «Може, ввечері розповім про них мамі?» – подумала Маша.

Оля, радісно посміхаючись, підбігла до Маші і почала розповідати, як вона вчора разом з татом і мамою ходила в парк пригощати білочок горішками.

Маша відразу згадала свій вчорашній вечір: як вона чекала маму, як тато мовчки сидів біля вікна, а вона з бабусею Ніною, яка прийшла в гості, вчила віршик...

«Віршик! Його обов'язково потрібно розповісти Ларисі Миколаївні!» – згадала Маша. Дівчинка дуже зраділа, коли побачила свою виховательку в групі:

- Лариса Миколаївна! – голосно крикнула Маша і підбігла до неї.
- Маша, а де твої тато або мама? Чому ти знову прийшла сама? Діти не повинні ходити одні в дитячий сад! Я ж казала твоїм батькам про це. (Відірвати наступну смужку плакату).

Маша понуро роздяглася і пішла в групу. А потім – сніданок, заняття, прогулянка... До віршиків так справа й не дійшла. Маша вирішила підійти до виховательки після обіду. Але, сідаючи до столу, Маша знову згадала про маму – страви дівчинці здалися несмачними, обід здавався довгим, майже всі діти

пішли в спальну кімнату вклатися спати, а Маші ще треба їсти і їсти. (Відірвати наступну смужку плакату).

Після тихої години Машина група пішла на заняття танцювального гуртка, але рухи у дівчинки не виходили. Керівник гуртка запитала: «Маша, що з тобою? Я тебе сьогодні не впізнаю». Маші стало соромно, але вона нічого не могла зробити з собою... (Відірвати наступну смужку плакату). З дитсадка Машу забрав тато. Вона запитала у нього про маму, і він сердито буркнув: «На роботі твоя мама! Збирайся швидше... (Відірвати наступну смужку плакату).

Вдома тато з пляшкою пива сіл біля телевізора і почав дивитися якесь незрозуміле кіно про чудовиськ, від якого Маші стало дуже страшно. Вона побігла в свою кімнату і тихенько сіла в куточок за дверима (Відірвати наступну смужку плакату).

Пізно ввечері, коли Маша готувалася до сну, прийшла з роботи мама. Вона була в гарному настрої, адже начальник похвалив її за хорошу роботу. Маша чула, як мама на кухні розповідала про це татові. Папа був задоволений. Маша хотіла вибігти до мами, але потім подумала, що мамі знову не буде коли... Мама сама зайшла до Маші в кімнату:

- Мануня! Я так скучила за тобою! Ну, розповідай про свій малюнок, про свій віршик. Що нового сьогодні?
Але Маші вже не хотілося ні про що розповідати, вона лежала в ліжку, згорнувшись в клубочок, і тихенько плакала. Чому? Вона сама цього не розуміла...

Витримується пауза для емоційного переживання змісту твору. А після неї – активне обговорення.

- Чи є достовірним це оповідання?
- Чи бувають такі ситуації в житті вашої дитини?
- Чи замислювалися ви над тим, що відчуває ваша дитина в таких ситуаціях?
- Що можна було зробити всім героям оповідання, щоб з Машиною душею не відбулося того, що сталося з плакатом? (При цьому вивісити другий цілісний плакат.)

7. Вправа «Стилі батьківського виховання»
Психолог. Шановні батьки, зараз ми з Вами спробуємо відобразити за допомогою пантоміміки і жестів один із стилів батьківського виховання.

I група – авторитарний;
II – ліберальний;
III – демократичний.

Решта учасників повинні визначити, який стиль був продемонстрований. На допомогу учасникам даються підказки – короткі характеристики кожного з стилів.

Обговорення:

- Який з стилів, на ваш погляд, є найбільш ефективним для виховання?
- Які результати, на вашу думку, можна очікувати від кожного з них?
- Який із стилів найбільш близький особисто вам?

8. Вправа «Я люблю свою дитину»

Психолог: А зараз закрийте очі, уявіть свою дитину і вирішіть для себе: «Я буду любити свою дитину, навіть якщо вона не найкраща і зірок з неба не зриває. Я буду любити її, навіть якщо вона не виправдає моїх сподівань. Я буду

любити її, якою б вона не була. Це не означає, що будь-який вчинок я схвалю.

Це означає, що я люблю її, навіть якщо її поведінка повинна бути кращою. Я люблю просто тому, що це мій син або дочка».

Відкрийте очі.

Обговорення:

- Що ви відчували під час виконання цієї вправи?

Підсумок: любов до дитини ще не нашкодила жодному з них. Любові не може бути багато. Пам'ятайте: якими б не були відносини в ваших родинках, вони можуть стати краще.

9. Інформаційні буклети для батьків

«П'ять шляхів до серця дитини»

Психолог: Шановні батьки! Діти по-різному відчують любов, але вона потрібна кожній. Є 5 основних способів, якими батьки показують свою любов до дитини (психолог роздає рекомендації):

- дотик;
- слова захоплення;
- час;
- допомога;

подарунки.
Тому даруйте своїм дітям любов і подарунки, а моїм подарунком для вас стане перегляд відеоролика «Притча про любов».

10. Вправа «Здійснення очікувань»

Мета: визначити, чи виправдалися очікування учасників.

Шановні батьки, зверніть увагу на лист очікувань із зображенням лелеки, з якими ви працювали на початку тренінгу і визначитесь, наскільки виправдалися очікування кожного.

Батьки обговорюють результати тренінгу.

Також нами були розроблені рекомендації для батьків, спрямовані на формування конструктивних відносин в системі «Батьки – дитина».

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ

I. Розвиток вміння спілкування з дітьми

1. Змініть поведінку та ставлення до дитини:

- будуйте взаємини з дитиною на взаєморозумінні і довірі;
- контролюйте поведінку дитини, не нав'язуючи їй жорстких правил;
- уникайте, з одного боку, надмірної м'якості, а з іншого – завищених

ВИМОГ ДО ДИТИНИ:

- не давайте дитині категоричних вказівок, уникайте слів «ні» і «не можна»;
- повторюйте своє прохання одними і тими ж словами багато разів;
- для підкріплення усних інструкцій використовуйте зорову стимуляцію;
- пам'ятайте, що надмірна балакуність, рухливість і недисциплінованість дитини не є навмисними;
- вислухайте те, що хоче сказати дитина;
- не наполягайте на тому, щоб дитина обов'язково принесла вибачення за вчинок.

2. Зміна психологічного мікроклімату в родині:

- приділяйте дитині достатньо уваги;

НУВБІП УКРАЇНИ

- проводьте дозвілля всією родиною;
- не допускайте сварок в присутності дитини.

3. Організація режиму дня та місця для занять:

- встановіть твердий розпорядок дня для дитини та всіх членів сім'ї;
- знижуйте вплив відволікаючих чинників під час виконання дитиною завдання;

НУВБІП УКРАЇНИ

- уникайте по можливості великих скупчень людей;
- пам'ятайте, що перевтома сприяє зниженню самоконтролю та

наростанню гіперактивності.

НУВБІП УКРАЇНИ

4. Спеціальна поведінкова програма:

- не вдавайтеся до фізичного покарання! Якщо є необхідність вдатися до покарання, то доцільно використовувати сидіння в певному місці після скоєння вчинку;

НУВБІП УКРАЇНИ

- частіше хваліть дитину. Поріг чутливості до негативних стимулів дуже низький, тому діти часто не сприймають доган і покарань, проте чутливі до заохочень;

- поступово розширюйте обов'язки, попередньо обговоривши їх з дитиною;

НУВБІП УКРАЇНИ

- не дозволяйте відкладати виконання завдання на інший час;
- не давайте дитині доручень, що не відповідають її рівню розвитку, віком і здібностям;

- допомагайте дитині розпочати виконання завдання, так як це найважчий етап;

НУВБІП УКРАЇНИ

- не давайте одночасно кілька вказівок. Завдання, яке дається дитині, не повинно мати складної інструкції і складатися з декількох ланок.

Пам'ятайте, що слідом за покаранням необхідно позитивне емоційне підкріплення, знаки «прийняття». У корекції поведінки дитини велику роль

НУВБІП УКРАЇНИ

відіграє методика «позитивної моделі», яка полягає в постійному заохоченні бажаної поведінки дитини та ігноруванні небажаної.

II. Поведінка в процесі спілкування з дітьми (пам'ятка для батьків)

Пам'ятайте, потрібно дати зрозуміти вашій дитині, що ви її приймаєте такою, якою вона є. Намагайтеся вживати такі вирази: «Ми любимо, розуміємо, сподіваємося на тебе», «Яке щастя, що ти у нас!» тощо.

Пам'ятайте, що кожне ваше слово, міміка, жести, інтонація, гучність голосу несуть дитині повідомлення про її самоцінність. Прагніть створити у вашої дитини високу самооцінку, підкріплюючи це словами: «Я радю твоїм успіхам», «Ти дуже багато чого можеш».

Пам'ятайте, що батьки, які говорять одне, а роблять інше, з часом відчують на собі неповагу з боку дітей.

Пам'ятайте, перш ніж почати спілкуватися з вашою дитиною, потрібно зайняти таке положення, щоб бачити її очі. У більшості випадків вам доведеться сідати навпочіпки.

Пам'ятайте, що висловлювати своє ставлення до поведінки дитини потрібно без зайвих пояснень і моралей. Виберіть правильне, своєчасне звернення до нього, наприклад: «Саша, Сашенька, син, синок...».

Пам'ятайте, що необхідно проявляти повну зацікавленість до дитини в процесі спілкування. Підкреслюйте це кивком, вигуками.

Слухаючи її, не відволікайтеся. Сконцентруйте на ній всю увагу.

Давайте їй більше часу для висловлювання, не квапте її і не підкреслюйте своїм зовнішнім виглядом, що це вже вам нецікаво.

Пам'ятайте, що багато з тих установок, які вони отримують від вас, в подальшому визначають їх поведінку. Не кажіть своїй дитині того, чого б ви їй насправді не бажали.

Пам'ятайте, що в спілкуванні з дітьми слід використовувати різноманітні мовні формули (прощання, вітання, подяки). Не забувайте вранці вітати дитину, а ввечері побажати їй «на добраніч».

Вимовляйте ці слова з посмішкою, доброзичливим тоном і супроводжуйте їх тактильним дотиком. Обов'язково, хоч за маленьку послугу, надану дитиною, не забувайте подякувати.

Пам'ятайте, щоб правильно організувати взаємини дитьми в процесі спілкування, необхідно долати:

- бар'єр зайнятості (ви постійно зайняті роботою, домашніми справами);

- бар'єр дорослості (ви не відчуваєте переживання дитини, що не розумієте її потреби);

- бар'єр «виховних традицій» (ви не враховуєте рівень розвитку дитини, намагаючись продублювати педагогічні впливи власних батьків);

- бар'єр «дидактизму» (ви постійно намагаєтеся повчати дітей).

Таким чином, завдяки розробленим тренінгам нам вдалося провести формувальний експеримент з метою оптимізації батьківсько-дитячих стосунків.

3.3. Динаміка змін в системі міжособистісних стосунків «батьки-діти»

Після проведення ігрового тренінгу серед дітей, ми провели бесіду з батьками і з'ясували, що заняття зарекомендували себе як ефективний засіб розвитку толерантного спілкування, подолання міжособистісних конфліктів, встановлення позитивних відносин між дітьми та в сім'ї.

Також була проведена повторна діагностика соціально-психологічних особливостей дітей за допомогою методики В. Мінірова. Графічно результати представлені в діаграмі (рис. 3.1).

НУБІП України

НУБІП України

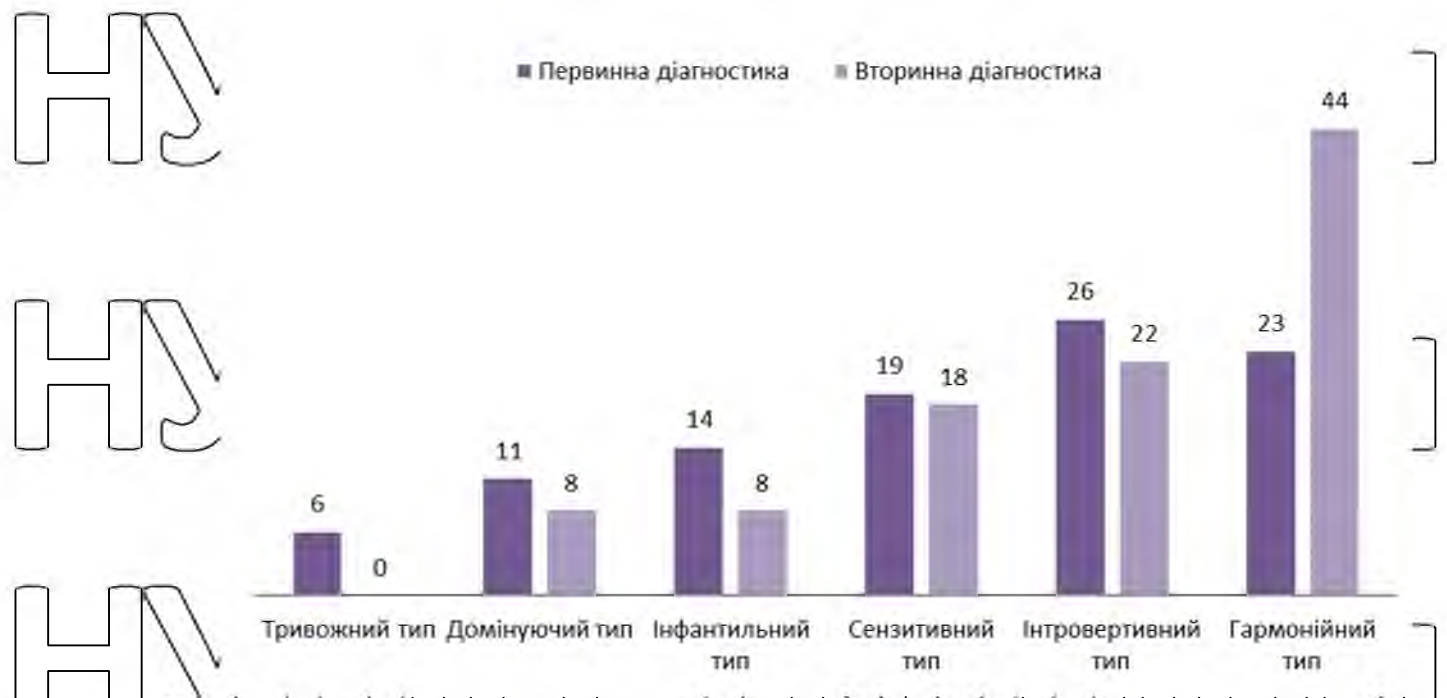

Рис. 3.1. Порівняльний аналіз діагностики соціально-психологічного типу особистості

Отже, як бачимо, після проходження тренінгу суттєво змінилися результати майже по всім показникам. Зокрема помітно збільшився відсоток дітей «гармонійного типу» (44%). Це свідчить про те, що в групі збільшилася кількість дітей, які стали відповідальніше відноситися до колективу, стали більш відкритими та дружними.

Показники за шкалами «інтровертивний тип» (22%) та «сензитивний тип» (18%) суттєво не змінилися.

За даними повторної діагностики дітей «тривожного» типу не виявлено взагалі. Це свідчить про те, що у дітей, які раніше належали до цього типу, підвищилася самооцінка та вони почали відчувати себе впевненіше.

Трохи зменшилися показники за шкалами «інфантильний» (8%) та «домінуючий» (8%). Щодо першого типу, то можна відмітити, що ці діти почали проявляти більше ініціативи та стали організованішими. Щодо другого типу, то ці діти стали більш дисциплінованими.

Таким чином, можна зробити висновок, що подібні тренінги сприяють поліпшенню емоційного благополуччя, стабілізації самооцінки, зниженню

тривожності, як наслідок, підвищенню згуртованості дитячого колективу та розвитку міжособистісних відносин.

Після проведення тренінгу для батьків було проведено повторне дослідження стилю сімейного виховання. Для повторної діагностики ми застосовували «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна. Отримані результати представлені в діаграмі нижче (рис. 3.2).

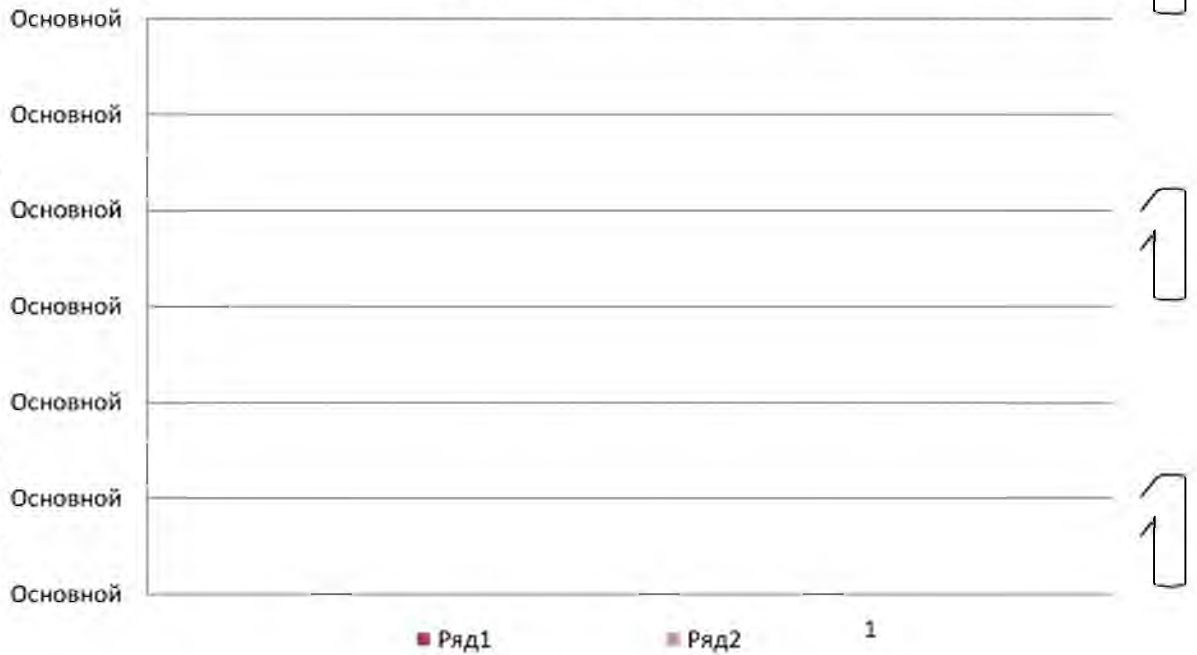

Рис. 3.2. Порівняльний аналіз діагностики за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна

Отже, за результатами повторної діагностики типів батьківського ставлення можна стверджувати, що суттєво збільшилась кількість батьків із типом «кооперація» (57%). Показники за типом ставлення «прийняття» суттєво не змінилися (24%).

Дещо зменшився відсоток батьків із типом відносин «симбіоз» (13%).

Вони все ще відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя.

Варто відмітити, що після тренінгу змінилися показники за типом батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» (6%). Авторитарні батьки зазвичай вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни.

Вони не спроможні розділити точку зору дитини, намагаються в усьому нав'язати їй свою волю. Також за даними повторної діагностики не виявлено батьків, які обирають тип ставлення до дитини «маленький невдаха» (0%).

Таким чином, повторна діагностика виявила, що після проходження тренінгу більша кількість батьків проявляють зацікавленість справами і планами дитини, намагаються в усьому допомогати їй, проявляють співчуття. Вони високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї, заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються будувати з нею рівноправні стосунки. Батьки більше довіряють дітям, намагаються приймати її точку зору в спірних питаннях.

Висновки до розділу 3

У третьому представлено програму соціально-психологічного тренінгу щодо оптимізації міжособистісних батьківсько-дитячих стосунків та результати формульованого експерименту, які дали можливість зробити наступні висновки.

1. Розроблена нами програма соціально-психологічного тренінгу щодо формування конструктивних батьківсько-дитячих відносин складалася з двох блоків. Тренінг для дітей, що сприяв підвищенню комунікативної компетенції дітей (знайомство з ефективними прийомами спілкування, розширення уявлень про способи самоаналізу в сфері спілкування, розвиток комунікативних умінь, розвиток вмінь адекватно вирішувати конфлікти); тренінг-практикум для батьків: «Все починається з сім'ї».

2. Повторна діагностика соціально-психологічних особливостей дітей за допомогою методики В. Мініярова продемонструвала, що після проходження тренінгу суттєво змінилися результати майже за всіма показниками. Зокрема помітно збільшився відсоток дітей «гармонійного» типу (44%), вони стали відповідальніше ставитись до колективу, стали більш відкритими та дружними. За даними повторної діагностики не виявлено дітей, які відносяться до типу «тривожний». Це свідчить про те, що у дітей, які раніше належали до цього

типу, підвищилася самооцінка, вони почали відчувати себе більш впевнено. Деяко зменшилися показники за типами «інфантильний» (8%) та «домінуючий» (8%).

3. Результати повторного дослідження стилю сімейного виховання за допомогою «Теста-опитувальника батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна засвідчили, що після тренінгу суттєво збільшився відсоток батьків, що схильні до «кооперації» як типу відносин з дитиною (57%); зменшився відсоток батьків із типом батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» (6%). Позитивною тенденцією є і те, що за даними повторної діагностики не виявлено батьків, які обирають тип ставлення до дитини «маленький невдаха».

ВИСНОВКИ

Мета нашого дослідження полягала у комплексному аналізі соціально-психологічних чинників, які впливають на формування конструктивних відносин батьків з дітьми. На підставі цієї мети було поставлено ряд завдань, які були вирішені протягом виконання даної роботи. За результатами теоретичного та емпіричного дослідження ми прийшли до наступних висновків:

1. На основі аналізу наукової літератури визначено, що конструктивні батьківсько-дитячі відносини – це такі міжособистісні відносини в системі «батьки – дитина», які характеризуються емоційно-ціннісним ставленням батьків до дитини, адекватними уявленнями про її характер та вікові особливості, особистісно-орієнтованим спілкуванням і взаємодією на основі співпраці та партнерства. Це творчі, продуктивні, розвиваючі відносини, що плідно впливають на психічний розвиток дитини, на формування її особистості, на успішну адаптацію її в соціумі. Вони будуються на об'єктивній оцінці вікових та особистісних особливостей дитини; орієнтуються на її потенційний розвиток; стимулюють емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини; сприяють досягненню взаєморозуміння при рівноправному діалозі, взаємній повазі, емоційному прийнятті та збереженні автономності «Я» дитини; забезпечують відчуття психологічної захищеності дитини; є джерелом її саморозвитку і самовдосконалення.

2. Завдяки обраному психодіагностичному інструментарію досліджено індивідуальні типологічні особливості батьків та дітей як чинників конструктивних міжособистісних стосунків (методика визначення «Соціально-психологічного типу особистості» В. Мінярова та методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича), а також визначено моделі батьківського виховання і сформованості у батьків основних компонентів конструктивних батьківсько-дитячих відносин (методика «Взаємодія батьків з дітьми» І. Марковської (ВРР),

методика «Стиль батьківсько-дитячих відносин» В. Мінярова, «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги, В. Столнна).

3. Результати констатувального етапу дослідження дозволили виділити шість груп дітей, що мають особливості різних типів особистості. У

більшості молодших школярів виявлено особистісні особливості інтровертованого (27%), інфантильного (27%) та гармонійного (23%) типів.

Домінуючими цінностями в ієрархії цінностей досліджуваних батьків є цінності особистого життя та міжособистісних відносин (здоров'я, щасливе сімейне життя, фінансова стабільність, а також відповідальність, чесність та раціоналізм).

Домінуючими стилями батьківсько-дитячих відносин виявлено «контролючий» та «співчуваючий» стилі. Найменші позиції посіли

«попереджувальний» та «змагальний» стилі. Більшість батьків виховують своїх

дітей за типами «Прийняття», «Кооперація» та «Авторитарна гіперсоціалізація». Найменша кількість батьків виховує дитину за типом «Маленький невдаха».

4. На підставі отриманих результатів констатувального етапу дослідження було розроблено та апробовано програму соціально-психологічного тренінгу з метою оптимізації міжособистісних стосунків та

поліпшення конструктивних взаємовідносин між батьками та дітьми, яка складалася з окремих блоків для дітей та їх батьків.

5. Після проведення ігрового тренінгу для дітей, ми провели бесіду з батьками і з'ясували, що заняття зарекомендували себе як ефективний засіб

розвитку толерантного спілкування, подолання міжособистісних конфліктів, встановлення позитивних відносин дітей з однолітками та батьками. За

результатами повторної діагностики можна стверджувати, що: помітно збільшився відсоток дітей «гармонійного» типу (44%), які стали більш

відкритими та дружними, почали відповідальніше ставитись до колективу; не виявлено дітей з «тривожним» типом, зменшилися показники за типами

«інфантильний» (8%) та «домінуючий» (8%). Після проведення тренінгу

СУТТЄВО ЗБІЛЬШИВСЯ ВІДСТОК БАТЬКІВ, ЩО СХИЛЬНІ ДО «КООПЕРАЦІЇ» ЯК ТИПУ
 ВІДНОСИН З ДИТИНОЮ (57%); ЗМЕНШИВСЯ ВІДСТОК БАТЬКІВ ІЗ ТИПОМ БАТЬКІВСЬКОГО
 СТАВЛЕННЯ «АВТОРИТАРНА ГІПЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ» (6%), НЕ ВИЯВЛЕНО БАТЬКІВ, ЯКІ
 ОБИРАЮТЬ ТИП СТАВЛЕННЯ ДО ДИТИНИ «МАЛЕНЬКИЙ НЕВДАХА». БАТЬКИ СТАЛИ
 ПРОЯВЛЯТИ БІЛЬШУ ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ ПЛАНАМИ І СПРАВАМИ ДИТИНИ, НАМАГАЮТЬСЯ В
 УСЬОМУ ДОПОМАГАТИ ЇЙ, ПРОЯВЛЯЮТЬ СПІВЧУТТЯ, НАВЧИЛИСЯ ВСТАНОВЛЮВАТИ БІЛЬШ
 ДОВІРЛИВІ ВЗАЄМОСТОСУНКИ З ДІТЬМИ.

НУБІП У КРАЇНИ

НУБІП У КРАЇНИ

НУБІП У КРАЇНИ

НУБІП У КРАЇНИ

НУБІП У КРАЇНИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире. *Вопросы психологии*. М., 2002. №1. С. 3 – 16.
2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 448 с.
3. Алексеевко Т. Формування компетентності молоді сім'ї у вихованні дитини і подолання конфліктів. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості*. К. : ВІРА Інсайт, 2000. Кн.1. С. 192 – 198.
4. Апшева С. Влияние факторов семейного воспитания на развитие творческих способностей младших школьников. *Сверм. проблемы науки и образования*. 2015. № 3. С. 18 – 22.
5. Арсентьева Е. К вопросу о детско-родительских отношениях. *Вестник психологии и педагогики Алтайского государственного университета*. 2017. № 2. С. 1 – 8.
6. Берн Э. Игры, в которые играют люди. СПб., 1992. 400 с.
7. Борисова Е. Влияние самопонимания педагога на продуктивность профессионально-педагогического общения: автореф. дис. канд. психол. наук. Астрахань, 2005. 28 с.
8. Буре Р. Социально-нравственное воспитание дошкольников. Для занятий с детьми 3 – 7 лет – М. : Мозаика – Синтез, 2014. 80 с.
9. Варга А. Введение в системно-семейную психотерапию. М. : Когито-Центр, 2011. 184 с.
10. Варга А. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции. *Вестник МГУ*. 1995. № 4. С. 147 – 153.
11. Выготский Л. Детская психология. М., 1983. 432 с.
12. Гамаюнова И. Проблемы детско-родительского взаимодействия как условие гармонизации психологии семейных отношений. *Вестн. Пятигорского гос. лингвист. ун-та*. 2014. №4. С. 247 – 252.

13. Гарбузов В. Неврозы у детей и их лечение. М. : Медицина, 1977. 160 с.
14. Гармаева Т. Психология развития эмоциональной культуры младших школьников. *Мир науки*. 2016. № 2. С. 12 – 18.
15. Герхарт, С. Как любовь формирует мозг ребенка?. М. : Этерна. 2012. 320 с.
16. Гиршович О. Влияние стиля семейного воспитания на развитие способностей ребенка. *Психологическая студия*. Витебск, 2016. Вып. 8. С. 47 – 50.
17. Гозман Л. Психология эмоциональных отношений. М., 1987. 176 с.
18. Голубева Е. Диагностика типов детско-родительских отношений. *Рос. психол. журн.* 2019. № 1. С. 25 – 34.
19. Гончар Л. Сім'я як основне середовище виховання гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20(1). С. 112 – 121.
20. Гончар Л. Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(1). С. 151 – 160.
21. Горецька О. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку. *Донецьк : ЛАНДОН-XXI*, 2011. 23 Г.с.
22. Гордон Т. Повышение родительской эффективности. *Популярная педагогика*. Екатеринбург : АРД ЛТД, 1997. 150 с.
23. Грайс Г. Логика и речевое общение. *Эпистемология и философия науки*. 2012. №2. С. 206–223.
24. Гурко Т. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях. *Социс*. 1997. № 11. С. 72 – 79.
25. Гурковська Т. Взаємодія вихователя з дитиною як фактор гуманізації виховання. *Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання*. К. : Нора-прінт, 2001. Т 4. С. 52 – 54.
26. Джинотт Х. Родители и дети. М. : Класс, 1992. 261 с.

27. Джуряк С. Чотири стилі батьківського виховання. *Психолог*. 2011. Вип. 20. С. 26 – 33.

28. Дружинин В. Психология семьи. Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 208 с.

29. Дубровина И. Семья и социализация ребенка. *Мир психологии*. 1998. №1. С. 54 – 59.

30. Душка А. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. № 11. С. 262 – 271.

31. Жавнерко А. Психологическая модель исследования понимания эмоций детьми старшего дошкольного и младшего школьного возраста. *Молодой ученый*. 2016. №4. С. 685 – 687.

32. Забродина Д. Формирование конструктивных родительско-детских отношений : Программа психологической поддержки родителем. Самара : ООО «Порто-принт», 2010. 48 с.

33. Захарова Е. Особенности эмоциональной стороны детско-родительского взаимодействия. *Психолог в детском саду*. 2002. № 1. С. 3 – 27.

34. Калина О. Роль отца в психическом развитии ребенка. М. : Форум, 2012. 112 с.

35. Карабанова О. Цели и задачи коррекции детско-родительских отношений. *Психологические проблемы современной семьи*. М., 2003. Т.2. С. 143 – 151.

36. Карнаух Л. Особливості впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування гендерної ідентичності старших дошкільників. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 241 – 247.

37. Колодина А. Представления родителя о ребенке как фактор детско-родительских отношений. *Вестн. Омск. ун-та. Сер. : Психология*. 2016. № 2. С. 69 – 77.

38. Коновальчук Т. Сфери конфліктної взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків : ХНПУ, 2010. Вип. 37. С. 168 – 178.

39. Кравцова Н. Роль детско-родительских отношений в формировании психосоматических нарушений у детей и подростков (динамическая модель психосоматического дизонтогенеза). *Сиб. психол. журн.* 2015. № 22. С. 13–18.

40. Куликова Т. Семейная педагогика и домашнее воспитание. М. : Академия, 2000. 232 с.

41. Кэмпбелл Р. Как на самом деле любить детей. М. : Знание, 1992. 119 с.

42. Леонтьев А. Педагогическое общение. М. : Знание, 1979. 47 с.

43. Лисина М. Формирование личности ребенка в общении. *Психолого-педагогические проблемы становления личности и индивидуальности в детском возрасте*. М., 1980. С. 36 – 46.

44. Лутошкин А. Эмоциональные потенциалы коллектива. М : Педагогика, 1988. 128 с.

45. Ляльчук Г. Батьківсько-дитячі стосунки та їх відновлення в сім'ях трудових мігрантів. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2015. Вип. 3. С. 93 – 97.

46. Макаренко А. Книга для родителей. М : Правда, 1968. 448 с.

47. Мандзик Т. Виховний стиль батька як фактор формування соціальнопсихологічної адаптованості підлітків. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Психологія*. 2014. № 2 (2). С. 52–56.

48. Миняров В. Психология семейного воспитания. Воронеж, 2000. 256 с.

49. Молчанок О. Психолого-педагогічний аналіз дефініції «міжособистісні відносини». *Теорія та методика навчання та виховання*. 2017. Вип. 42. С. 125 – 134.

50. Мясищев В. Психология отношений. Воронеж : ЦПО «МОДЭК», 1995. 356 с.

51. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. М. : Моск. Психолого-соц. Институт, 1999. 224 с.

52. Обозов Н. Межличностные отношения. Ленинград : ЛГУ, 1979. 151 с.

53. Овчарова Р. Психология родительства : уч. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2005. 368 с.

54. Олійник О. Корекція батьківсько-дитячих взаємин як умови формування адекватної самооцінки старших дошкільників. *«Габітус» : Науковий журнал*. Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2020. Вип 16. С. 169 – 173.

55. Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапии. М. : Класс, 1993. 288 с.

56. Пенькова О. Соціалізація особистості у сімейній взаємодії. *Актуальні проблеми практичної психології*. Херсон, 2009. Ч. 2 С. 212 – 219.

57. Петш (Ларечина) Е. В. Технологии работы психолога с родителями как одно из направлений развития школы осознанного родительства. *Молодой ученый*. 2014. № 5. С. 234–235.

58. Петровская Л., Спиваковская А. Воспитание как общение. *Вопросы психологии*. М., 1983. № 2. С. 96 – 101.

59. Піроженко Т. Спілкування дитини з оточенням як презентація особистісних досягнень. *Актуальні проблеми психології : Психолого-педагогічні основи розвитку особистісного потенціалу дитини в сучасному суспільстві*. К., 2006. С. 15 – 27.

60. Біхтіна Н. Особливості формування негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені неправильними типами сімейного виховання. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2012. № 6. С. 24 – 28.

61. Повалій Л. Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 1. С. 401 – 410.

62. Повалій Д. Структурно-функціональна модель сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин у роботі школи з сім'єю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(2). С. 171 – 180.
63. Повалій Д. Підвищення педагогічної культури батьків як одна із умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Вип. 27. С. 101 – 103.
64. Поніманська Т. Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства. *Дослідницьке виховання*. 2003. № 12. С. 3 – 5.
65. Попова І. Образ ребенка в сознании родителей. *О-во : социология, психология, педагогика*. 2018. № 4. С. 74 – 77.
66. Популярная психология для родителей / под. ред. А. Спиваковской. СПб., 1997. 304 с.
67. Прескурня А. Стиль сімейного виховання як причина виникнення невротичного перфекціонізму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 5(2). С. 187 – 192.
68. Радчук В. Шлюбно-сімейні стосунки у предметному просторі психологічного дослідження. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 1. С. 327 – 333.
69. Разумова А. Адекватность образа ребенка у родителей с разными стилями семейного воспитания и личностными особенностями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. М., 2014. 28 с.
70. Роджерс К. О групповой психотерапии. М., 1993. 273 с.
71. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. М. : Педагогика, 1973. 424 с.
72. Самогасева Е. Особливості взаємин батьків з підлітками у сучасних сім'ях. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 647 – 658.

73. Сапоровская М. Родители и дети : к вопросу о детерминантах детско-родительских отношений. *Психология и практика*. Кострома : Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 2001. 97 с.

74. Семья в психологической консультации : Опыт и проблемы психологического консультирования / под ред. А. Бодалева, В. Столина. М. : Педагогика, 1989. 208 с.

75. Смахов В. Опыт психологической диагностики и коррекции конфликтного общения в семье. *Вопросы психологии*. М., 1985. № 4. С. 83 – 92.

76. Словарь практического психолога / Сост. С. Головин. Минск. : Харвест, 1998. 551 с.

77. Смирнова Е. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения. *Вопросы психологии*. М., 2000. № 3. С. 3 – 140.

78. Сов'яз О. Стиль взаємин між батьками як чинник морального виховання дошкільників. *Молодь і ринок*. 2018. № 10. С. 160 – 162.

79. Соляник М. Роль сімейного виховання у повноцінному розвитку дитини. *Педагогічні науки*. 2010. Вип. 15. С. 126 – 129.

80. Спиваковская А. Обоснование психологической коррекции неадекватности родительских позиций. *Семья и формирование личности*. М., 1981. С. 38 – 48.

81. Спирина Е., Лидерс А. Стиль семейного воспитания и личностные особенности родителя. *Семейная психология и семейная терапия*. М., 2001. № 4. С. 71 – 83.

82. Столин В. Психологические основы семейной терапии. *Вопросы психологии*. М., 1982. № 4. С. 105 – 115.

83. Струтинська Т. Вплив особистісних рис чоловіка/батька на сімейне виховання. *Освітній простір України*. 2017. Вип. 10. С. 173 – 180.

84. Субботский Е. Стиль общения как способ формирования личности ребенка. *Психолого-педагогические проблемы общения*. М., 1979. С. 80 – 98.

85. Сутчук В. Вплив сім'ї на формування особистості підлітка. *Психолог.* 2013. Вип. 18. С. 19 – 23.

86. Хатуева М. Поддержка субъектных проявлений личности в системе детско-родительских отношений как условие развития психологического здоровья младших школьников. *Вестн. Челяб. гос. пед. ун-та.* 2018. № 1. С. 213–223.

87. Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей : Концепции, направления, перспективы. М. : Просвещение, 1993. 112 с.

88. Целуйко В. Родители и дети : психология взаимоотношений в семье. Мозырь : Содействие, 2010. 222 с.

89. Эйдемиллер Э., Юстицкий В. Психология и психотерапия семьи. СПб. : Питер, 1999. 656 с.

90. Эйнсворт М. Привязанности за порогом младенчества. Новосибирск, 1994. 136 с.

91. Amsworth M.D.S. Attachment : Retrospect and prospect. *The place of attachment in human behavior*, N.Y., 1982. P. 3 – 30.

92. Barbata-Vinas M. Toward a new model of fatherhood? Discourses on the process of paternal involvement. *Revista Espanola de Investigaciones Sociologicas.* 2017. №159. P. 13 – 30.

93. Kyzlinkova R. Fatherhood in a changing society: shifts in male fertility patterns. *Sociological research online.* 2018. Vol. 23 (2). P. 328 – 353.

94. Schaefer E. S. Children's Report of Parental Behavior Inventory (CRPBI). *Child. Devel.* 1965. v. 36. P. 413 – 424.

95. Siegal M. Are sons and daughters treated more differently by fathers than by mothers? *Developmental Review.* 1987. № 7. P. 183 – 209.

НУБІП України

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИКА «ВИЗНАЧЕННЮ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИПУ ОСОБИСТОСТІ» В. МІНІЯРОВА

НУБІП України

Інструкція:

1) З протилежних за значенням особистісних якостей виберіть одну, що найчастіше виявляється у Вашої дитини.

2) Якщо якості, представлені в парі, виявляються обидва в рівній мірі, слід відзначити тільки негативне.

3) Якщо позитивна якість переважає, але присутня і негативна, слід відзначити обидві якості.

4) Якщо якість не спостерігається, то її можна не відзначати.

НУБІП України

Стосовно людей:

1	Чуткий	2	Холодний
3	Правдивий	4	Нечесний
5	Відвертий	6	Замкнутий
7	Ввічливий	8	Грубий
9	Спокійний	10	Запальний
11	Любить командувати	12	Не властолюбивий
13	Скромний	14	Горделивий
15	Не любить недоліки	16	Байдужий
17	Простодушний	18	Хитрий
19	Невпевнений	20	Самовпевнений
21	Подавлений	22	Високомірний
23	Бажає сподобатися колективу	24	Незважає на думку колектива
25	Самостійний	26	Безпорадний
27	Довірливий	28	Підозрілий
29	Любить людей	30	Самолубивий
31	Терпеливий	32	Нетерплячий
33	Без підхалимства	34	Підхалим

Стосовно різних видів діяльності:

35	Добросовісний	36	Недобросовісний
37	Виконавчий	38	Невиконавчий
39	Активний	40	Пасивний
41	Більше любить фізичну працю	42	Більше любить розумову працю
43	Дотримується правил гри	44	Порушує правила гри
45	Відповідальний	46	Безвідповідальний

Оцінка своїх можливостей:

47	Завижена	48	Завищена
По відношенню до колективу:			
49	Керується своєю вигодою	50	Керується інтересами колективу
51	Немає відчуття переваги над іншими	52	Бажає бути вище інших, перевершувати їх
53	Надає допомогу товаришам	54	Зловтіха з приводу невдачі
55	Скупий, жадібний	56	Безкорисливий
57	Любим вчителями, вихователями	58	Чи не любим вчителями, вихователями
59	Захищає своїх товаришів	60	Бреше
61	Любим товаришами	62	Чи не любим товаришами

По відношенню до себе:

63	Вимогливий до себе	64	вимогливий до інших
65	Самокритичний	66	Чи не самокритичний
67	Вірний слову	68	Чи не вірний слову
69	Впевнений в собі	70	Не впевнений в собі
71	Чи не звертає уваги на свою зовнішність	72	Звертає увагу на свою зовнішність

Ставлення до критики:

73	Позитивне	74	Негативне
Вольові прояви:			
75	Організований	76	Неорганізований
77	Дисциплінований	78	Недисциплінований
79	Впертий в досягненні цілі	80	Не впертий
81	Ініціативний	82	Безініціативний

Обробка результатів

Гармонійний (16) 1, 3, 5, 7, 9, 12, 15, 17, 25, 29, 33, 39, 49, 63, 67, 69

Конформний (16) 2, 4, 7, 8, 16, 18, 24, 34, 36, 50, 55, 57, 60, 62, 64, 66

Домінуючий (16) 10, 11, 14, 20, 22, 23, 30, 39, 44, 48, 52, 54, 68, 72, 74, 79

Сенситивний (16) 5, 15, 25, 27, 39, 42, 43, 51, 53, 56, 59, 61, 65, 71, 73, 81

Інфантильний (10) 2, 13, 16, 26, 38, 40, 46, 70, 76, 80

Тривожний (10) 10, 19, 28, 32, 47, 58, 64, 66, 74, 78

Інтровертивний (16) 1, 6, 13, 21, 31, 35, 37, 41, 45, 47, 65, 73, 75, 77, 79, 82

НУБІП України

Додаток Б

МЕТОДИКА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ» РОКИЧА

Методика «Ціннісні орієнтації» розроблена Мілтоном Рокичем як тест особистості, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Респонденту пред'явлені два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати.

Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція до тесту

«Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію».

Тестовий матеріал

Список А (термінальні цінності):

1. активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);

3. здоров'я (фізичне і психічне);

4. цікава робота;

5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);

6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);

7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);

8. наявність хороших і вірних друзів;

9. суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);

10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);

11. продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);

13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)

14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)

15. щасливе сімейне життя

16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)

17. творчість (можливість творчої діяльності)

18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;

НУВІП УКРАЇНИ

2. вихованість (гарні манери);

3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4. життєрадісність (почуття гумору);

5. старанність (дисциплінованість);

6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7. непримиренність до недоліків у собі та інших;

8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);

9. відповідальність (почуття боргу, вміння тримати своє слово);

10. раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);

НУВІП УКРАЇНИ

11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12. сміливість у отстаиванні своєї думки, поглядів;

13. тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);

14. терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омані)

15. широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)

НУВІП УКРАЇНИ

16. чесність (правдивість, щирість)

17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)

18. чуйність (дбайливість)

НУВІП УКРАЇНИ

Інтерпретація результатів тесту

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх угруповання випробуваним у змістовні блоки по різних підставах. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т. д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності

самоствердження і цінності прийняття інших і т. д. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність.

Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Достоїнства і недоліки методики

Достоїнством методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору і експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обгрунтовані висновки.

Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання

"В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?"

"Як би Ви ранжували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?"

"Як, на Ваш погляд, це зробив би людина, досконалий у всіх відносинах?"

"Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?"

"Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?" або ".....через 5 або 10 років?"

"Як ранжирували би картки близькі Вам люди?"

НУБІП України

Додаток В

МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКИ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ»

А. ВАРГИ та В. СТОЛНА

Тест-опитувальник батьківського ставлення являє собою інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Опис методики

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. **«Прийняття-відкидання»**. Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Утримання одного полюса шкали: батькові подобається дитина таким, який він є; батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує йому; батько прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює його інтереси і плани. На іншому полюсі шкали: батько сприймає свою дитину поганим, непристосованим, невдахою; йому здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібностей, невеликого розуму, поганих схильностей. Здебільшого батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування. Образу, він не довіряє дитині і не поважає його.

2. **«Кооперація»** - соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває йому. Батько високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за нього. Він заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з ним на рівних. Батько довіряє дитині, намагається стати на його точку зору в спірних питаннях.

3. «Симбіоз» - шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах по цій шкалі можна вважати, що батько прагне до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так:

батько відчуває себе з дитиною єдиним цілим, хоче по можливості задовольнити всі потреби дитини, відгородити його від труднощів і життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина йому здається маленьким і беззахисним. Тривога батька підвищується, коли дитина починає автономізованих в силу обставин, так як по своїй волі батько не надає дитині самостійності ніколи.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському відношенні даного батька чітко проглядається авторитаризм.

Батько вимагає від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Він намагається нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змоззі стати на його точку зору. За прояви свавілля дитини суворо карають. Батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. «Маленький невдаха» - відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні є прагнення инфантилізувати дитини, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батько бачить дитину молодшим в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові дитячими, несерйозними. Дитина представляється неадаптованим, неуспішним, відкритим для поганих впливів. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невмілість. У зв'язку з цим

батько намагається захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати його дії.

Текст опитувальника

Інструкція: «Виразіть свою згоду або незгоду з наведеними нижче твердженнями за допомогою відповідей "так" або "ні".»

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
 2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
 3. Я поважаю свою дитину.

4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.

5. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
 6. Я відчуваю до дитини почуття розташування.

7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.

8. Моя дитина часто неприємний мені.

9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
 10. Бувають випадки, коли знущальне ставлення до дитини приносить йому велику користь.

11. Я відчуваю досаду стосовно своєї дитини.

12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.

13. Мені здається, що потішаються над моєю дитиною.
 14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
 15. Для свого віку моя дитина трошки незрілий.

16. Моя дитина поводиться погано спеціально, щоб досадити мені.

17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як "губка".
 18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при всьому старанні.
 19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з нього виросте порядна людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.

21. Я приймаю участь у своїй дитині.
 22. До моєї дитини "липне" все погане.

266

23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.

24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не такий розумний і здібний, як мені б хотілося.
 25. Я шкодую своєї дитини.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішим і з поведінці, і з судженням.

27. Я з задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.

28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую його маленьким.

29. Я часто довлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досяг всього того, що мені не вдалося в житті.

31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від нього.

32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.

33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.

34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що він по-своєму правий.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди зважаю на дитиную.

38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.

39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, упертість і лінь.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.

45. Я розумію засмучення своєї дитини.

46. Моя дитина часто драгує мене.

47. Виховання дитини - суцільна нервування.

48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти дякують потім.

51. Іноді мені здається, що ненавиджу свою дитину.

52. У моєму дитині більше недоліків, ніж переваг.

53. Я подляю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь робити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованим до життя.

56. Моя дитина подобається мені таким, який він є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від нього.

61. Дуже бажано, щоб дитина дружив з тими дітьми, які подобаються його батькам.

При підрахунку тестових балів відповідно до ключа за всіма шкалами враховується відповідь «вірно».

Ключ до онітувальника

1. Прийняття-відкидання: номери тверджень - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

2. Кооперація: номери тверджень - 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

3. Симбіоз: номери тверджень - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

4. Авторитарна гіперсоціалізація: номери тверджень - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Маленький невдаха»: номери тверджень - 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

1. Заперечення.

2. Соціальна бажаність.

3. Симбіоз.

4. Гіперсоціалізація.

5. Інфантилізація (інвалідація).

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України